

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова
Факультет економіки та екології моря

Кафедра менеджменту

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри
Ігор СІРЕНКО
« / » _____ 202 р.

Кваліфікаційна робота

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему: Управління розвитком малого бізнесу в Україні в умовах воєнного стану

Виконав: здобувач вищої освіти
6431м групи

(підпис)

Трофимишин О.П.

Керівник роботи:

д.е.н. професор Крамаренко І.С. _

(посада, науковий ступень вчене звання)

(підпис)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Факультет економіки та екології моря

Кафедра менеджменту

Спеціальність 073 «Менеджмент»

Освітня програма «Менеджмент і бізнес-адміністрування»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Гарант освітньої програми

 Сергій СЕРГІЙЧУК
(підпис)

«___» _____ 2025 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Здобувачу вищої освіти Трофимішину Олександр Павловичу
(прізвище, ім'я по батькові)

1. Тема роботи: Управління розвитком малого бізнесу в Україні в умовах воєнного стану

Керівник роботи: д.е.н., професор Крамаренко Ірина Сергіївна

Затверджені наказом ректора № 1374уч від «21» листопада 2025 року

2. Термін подання роботи: 8 грудня 2025 р

3. Вихідні дані по роботі: навчальні та наукові видання з теорії підприємництва та управління бізнесом; законодавчі та нормативно-правові акти України; статистичні дані від Державної служби статистики України; аналітичні матеріали періодичних видань та електронних ресурсів; офіційні ресурси грантових програм.

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів): теоретично-методичні основ дослідження управління розвитком малого бізнесу; аналіз тенденцій розвитку малого підприємництва в умовах воєнного стану; напрями вдосконалення управління розвитком малого підприємництва в умовах війни

5. Перелік презентаційних матеріалів: класифікація господарських підприємств в Україні; функції та переваги малого підприємництва; нормативно-правове забезпечення підприємницької діяльності; форми державної допомоги суб'єктам господарювання; державний інструментарій з підтримки та регулювання підприємництва; кількість діючих суб'єктів малого господарювання; кількість діючих ФОП; кількість зайнятих працівників; географія реалізації продукції малого бізнесу; концентрація зайнятості в малому бізнесі у відносному значенні; регіональна статистика відкриття та закриття ФОПів; державні та міжнародні програми з підтримки бізнесу;

ключові загрози для розвитку та функціонування малого бізнесу; основні напрями та інструменти підтримки малого бізнесу в іноземному досвіді; напрями вдосконалення державної політики підтримки малого підприємництва.

6. Консультанти розділів роботи:

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 08.09.2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1	Визначення наукового керівника роботи	08.09.2025	
2	Затвердження теми роботи	15.09.2025	
3	Складання попереднього плану роботи, узгодження його з науковим керівником	22.09.2025	
4	Консультації з підбору літератури	13.10.2025	
5	Збирання матеріалів до аналітичного розділу	27.10.2025	
6	Проведення досліджень	10.11.2025	
7	Опрацювання та викладення результатів досліджень	25.11.2025	
8	Оформлення кваліфікаційної роботи	20.11.2025	
9	Перевірка академічної доброчесності	1.12.2025	
10	Подання роботи рецензенту та отримання рецензії	05.12.2025	
11	Захист роботи перед атестаційною комісією	24.12.2025	

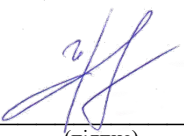
Здобувач освіти

(підпис)

Трофимишин О.П.

(прізвище, ініціали)

Керівник роботи

(підпис)

Крамаренко І.С.

(прізвище, ініціали)

АНОТАЦІЯ

Трофимишин О.П «Управління розвитком малого бізнесу в Україні в умовах воєнного стану».

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» зі спеціальності 073 «Менеджмент», Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Миколаїв - 2025.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню теоретичних та методичних основ управління розвитком малого бізнесу, аналізу стану та тенденцій розвитку в сфері малого підприємництва та рекомендацій з вдосконалення управління розвитком малого бізнесу під час війни. Надано визначення поняття «малий бізнес», його ознаки та критерії, функції та економічна роль. Проаналізовано нормативно-правову основу підприємницької діяльності та державний інструментарій з підтримки та розвитку підприємництва. Досліджено трансформацію малого підприємництва під впливом війни на національному та регіональному рівнях, проаналізовано державні та міжнародні програми підтримки. Виявлено основні бар'єри та перепони для функціонування та розвитку малих підприємств, наведено іноземний досвід з підтримки малого бізнесу та розроблено пропозиції з вдосконалення державної підтримки.

Ключові слова: бізнес, підприємництво, розвиток, підтримка, гранти, управління.

SUMMARY

Trofymyshyn O.P. "Management of small business development in Ukraine under Martial Law".

The qualification work is devoted to the study of the theoretical and methodological foundations of small business development management, analysis of the state and development trends in the field of small business and

recommendations for improving the management of small business development during the war. The definition of the concept of "small business", its

features and criteria, functions and economic role is provided. The regulatory and legal framework of entrepreneurial activity and the state toolkit for supporting and developing entrepreneurship are analyzed. The transformation of small business under the influence of the war at the national and regional levels is studied, state and international support programs are analyzed. The main barriers and obstacles to the functioning and development of small businesses are identified, foreign experience in supporting small businesses is presented, and proposals for improving state support are developed.

Keywords: business, entrepreneurship, development, support, grants, management.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МАЛОГО БІЗНЕСУ.....	10
1.1. Сутність малого бізнесу: поняття, функції та значення.....	10
1.2. Нормативно-правове регулювання підприємництва в Україні.....	17
1.3. Інструменти державного регулювання та підтримки підприємництва.....	24
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	31
2.1. Трансформація структури малого підприємництва під впливом війни: економічна роль, зайнятість та галузеві зрушення.....	31
2.2. Регіональні особливості розвитку малого підприємництва під час війни..	39
2.3. Аналіз програм підтримки малого підприємництва в умовах війни.....	47
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	53
3.1. Бар'єри функціонування малого бізнесу під час війни.....	53
3.2. Іноземний досвід підтримки малих підприємств у воєнний час.....	57
3.3. Шляхи щодо вдосконалення державної політики підтримки малого підприємництва.....	63
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Актуальність теми. Малий бізнес відіграє велику роль у сучасній економіці та є одним з її ключових елементів. Малі підприємства створюють робочі місця для населення, задовольняють споживчі потреби та є значним податковим джерелом для держави. Стан малого бізнесу та динаміка його розвитку є важливим індикатором економічного стану, стійкості та макроекономічної стабільності національної економіки.

Повномасштабна війна вносить значну невизначеність у вітчизняне економічне середовище та ускладнює діяльність для підприємств. Динаміка малого бізнесу та його розвиток у часи війни потребує детального дослідження.

Сутність малого підприємства досліджувалась науковцями І. В. Гонtareвою, Л.Г. Мельником, К.Є. Орловою, В. О. Козловським, В.М.Марченком, Т. О. Біляком та ін.;

Метою кваліфікаційної роботи є узагальнення теоретичних основ управління розвитком малого бізнесу, аналіз тенденцій розвитку малого підприємництва під час війни, окреслити напрями потенційного вдосконалення процесів управління та підтримки малих підприємств у часи невизначеності.

Поставлена мета потребує вирішення наступних завдань:

- розглянути сутність поняття «малий бізнес», дослідити та уточнити його ознаки, функції та економічне значення;
- проаналізувати систему нормативно-правового забезпечення підприємницької діяльності в Україні;
- дослідити державний інструментарій з регулювання та підтримки малого підприємництва;
- проаналізувати трансформацію сектору малого підприємництва від впливом війни, його економічні позиції, зайнятість та зміни по галузях;

- виявити зміни позицій малого бізнесу під впливом війни на регіональному рівні;
- проаналізувати державні та міжнародні програми підтримки малого бізнесу;
- визначити основні проблеми та перепони для розвитку та підтримки малого бізнесу у воєнний час;
- узагальнити іноземний досвід з підтримки малого бізнесу у період війни;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення державної політики управління розвитком малого підприємництва.

Об'єктом дослідження є процеси організації та управління розвитком вітчизняного малого підприємництва в умовах воєнного стану.

Предмет дослідження є теоретичні засади, нормативно-правові механізми та прикладні інструменти управління розвитком малого бізнесу, а також практичні результати їх застосування під час війни.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові методи пізнання: аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняльний та структурно-функціональний аналіз, статистичні методи, метод узагальнення та системний підхід.

Інформаційну базу дослідження становили: навчальні та наукові видання з теорії підприємництва та управління бізнесом; законодавчі та нормативно-правові акти України; статистичні дані від Державної служби статистики України та макроекономічні огляди Національного банку України; аналітичні матеріали періодичних видань та електронних ресурсів.

Наукова новизна полягає у розробці стратегії підвищення ефективності управління розвитком малого підприємництва в умовах війни.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи були представлені на Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених і здобувачів вищої освіти «Актуальні

аспекти науково-технічного і соціально-економічного розвитку України: погляд молоді», 15 травня 2025 р.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст роботи - 62 стор., 7 – рисунків. Список використаних джерел – складається із 59 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МАЛОГО БІЗНЕСУ

1.1. Сутність малого бізнесу: поняття, функції та значення

Підприємництво відіграє ключову роль у сучасній ринковій економіці. Приватне підприємництво є фундаментом та каталізатором розвитку економіки розвинутих країн, надає економіці більшої гнучкості для задоволення попиту населення та сприяє підвищенню конкурентоспроможності виробників.

Вітчизняні та іноземні науковці надають різні визначення щодо сутності поняття «підприємництво».

Вперше надав поняття «підприємця» та схарактеризував його діяльність ірландський економіст Р.Кантільйон у 1734 році. Він надає наступне визначення: «Підприємець – це людина з невизначеними, нефіксованим доходами, яка заковує потрібні товари за відомою ціною, а свою продукцію реалізує за ціною, яка ще не визначена» [1].

Відомий англійський економіст у своїй праці «Дослідження природи та причин багатства народів» (1776 р.) визначає сутність підприємця наступним чином: «підприємець – це власник капіталу, який здатний йти на економічний ризик заради реалізації будь-якої комерційної ідеї й отримання прибутку» [2].

На думку В.М.Марченко, підприємництво це «це певний вид господарювання, де основним суб'єктом є підприємець, який раціонально комбінує фактори виробництва, на власний ризик та на інноваційній основі організовує та управляє виробництвом з метою отримання підприємницького доходу або іншої вигоди для власника» [3].

Згідно Л.Г.Мельника та О.І.Карінцевої, підприємництво - це динамічний та активний складовий елемент бізнесу, що являє собою самостійну діяльність, що виконується під майнову відповідальність різними гравцями – від

індивідуальних підприємців до об'єднань громадян із продуктового виробництва, надання послуг та виконання робіт спрямованих на отримання прибутку. Підприємництво включає в оборот власного суб'єкта – підприємця [4].

Поняття «підприємництво» та «бізнес» часто ототожнюють, проте вони відносяться один до одного як специфічне та загальне.

Бізнес є поняттям ширшим за підприємництво. Бізнес охоплює усі відносини, що відбуваються між ринковими гравцями, тобто не лише підприємців, але і споживачів, найманий персонал та державні структури [5].

Підприємницький бізнес реалізується шляхом виробництва і продажу продукції або послуг. Основою підприємницького бізнесу є приватна власність на засоби виробництва.

Мале підприємництво – це самостійна, ініціативна та систематична господарська діяльність малих підприємств та підприємців (фізичних осіб), що проводиться з певним ризиком з метою отримання прибутку.

Це будь-яка діяльність зазначених суб'єктів (виробнича, страхова, комерційна, фінансова тощо), кінцевою метою якої є реалізація економічного інтересу.

Більш повно суть підприємництва розкривається через його функції [6]:

- інноваційна – полягає у формуванні та реалізації нових комерційних ідей;
- ресурсна – накоплення та ефективне використання власного капіталу, а також матеріальних, фінансових, трудових та інформаційних ресурсів;
- виробнича – створення товарів та послуг, задоволення ринкового попиту та потреби у продукції;
- адаптаційна – здатність швидко реагувати на зміни у зовнішньому середовищі, коригувати стратегію та товарну номенклатуру згідно потреби ринку;

- соціальна – працевлаштування населення, підтримка соціальної стабільності, можливості для ініціативних осіб, формування середнього класу;
- організаційна – реєстрація підприємства, організація маркетингу, виробництва, реклами, продажу та інших господарських функцій.

Існують різноманітні критерії зарахування суб'єктів господарства до категорії малих підприємств. Ці критерії розподіляються на кількісні та якісні.

До кількісних відносять: середньорічну чисельність зайнятих на підприємстві робітників; розмір статутного капіталу або балансову вартість активів; щорічний обсяг активів і обсяги обороту (прибутків, доходів та обсягів продажу) [7].

Кількісні категорії найбільш поширені, адже дають конкретний результат та змогу розмежовувати підприємства на малі, середні та великі.

До якісних критеріїв – незалежність підприємства від інших суб'єктів господарювання; виконання власником управлінських функцій.

Згідно українських стандартів основними критеріями віднесення підприємства до розряду малого підприємництва є чисельність робітників та обсяг річного валового доходу. Український малий бізнес можна розподілити на суб'єкти мікропідприємства та суб'єкти малого підприємництва.

Класифікація господарських підприємств в Україні здійснюється згідно двох нормативно-правових актів: Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», який чинний від 09.01.2025 та Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 03.09.2024 р.

Класифікація типів підприємства в залежності від середньої кількості працівників та обсягу річного доходу зображена у табл. 1.1

Таблиця 1.1

Класифікація господарських підприємств в Україні

№ з/п	ЗУ «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб»	ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»
1	Мікропідприємства	
	Обсяг річного доходу від будь-якої діяльності не перевищує 2 млн. євро. Середня кількість працівників – до 10 осіб.	Балансова вартість активів – до 350 тис. євро. Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 700 тис. євро. Середня кількість працівників – до 10 осіб
2	Малі підприємства	
	Обсяг річного доходу від будь-якої діяльності не перевищує 10 млн. євро. Середня кількість працівників – до 50 осіб.	Балансова вартість активів – до 4 млн. євро. Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 млн. євро. Середня кількість працівників – до 50 осіб
3	Середні підприємства	
	Обсяг річного доходу від будь-якої діяльності не перевищує 50 млн. євро. Середня кількість працівників – до 250 осіб.	Балансова вартість активів – до 20 млн. євро. Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 40 млн. євро. Середня кількість працівників – до 250 осіб
4	Великі підприємства	
	Обсяг річного доходу від будь-якої діяльності понад 50 млн. євро. Середня кількість працівників понад 250 осіб.	Балансова вартість активів понад 20 млн. євро. Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) понад 40 млн. євро. Середня кількість працівників понад 250 осіб

Джерело: сформовано автором на основі [8-9]

Малий бізнес грає значну роль у сучасній економіці. Його стратегічне місце можна схарактеризувати як «сполучний прошарок» між споживачами та великими підприємствами. Формування класу малих підприємств є фундаментом економічного розвитку держави, як показує досвід розвитку провідних країн світу [10].

Свою ринкову функцію малий бізнес реалізує завдяки наступним перевагам:

1. Тісний контакт зі споживачем – малі підприємства знаходяться у постійному та прямому контакті з клієнтами. Це дозволяє швидше реагувати на зміну ринкової кон'юнктури, місцевих умов та запитів споживачів.

2. Адаптивність – малий бізнес постійно конкурує з великими та середніми підприємствами, що вимагає пошуку оптимальної ціни та зниження витрат для того, щоб утриматися на ринку.

3. Невеликі накладні витрати – малі компанії зберігають можливість підтримувати ці витрати на відносно невеликому рівні через брак внутрішньої бюрократії, на відміну від великих підприємств, де збільшення кола короткотермінових управлінських рішень веде до збільшення цих витрат.

4. Використання «малих ніш» - насичення ринку спонукає малий бізнес до пошуку нових товарних ніш. На відміну від великого бізнесу з орієнтацією на збільшення масштабу діяльності, малі підприємства бачать необхідністю пошук мікроніші.

5. Потенціал до інновацій – тиск з боку великих підприємств робить необхідною постійну готовність к пристосуванню до змін у бізнес-середовищі, технологіях виробництва, а також у потребах споживачів.

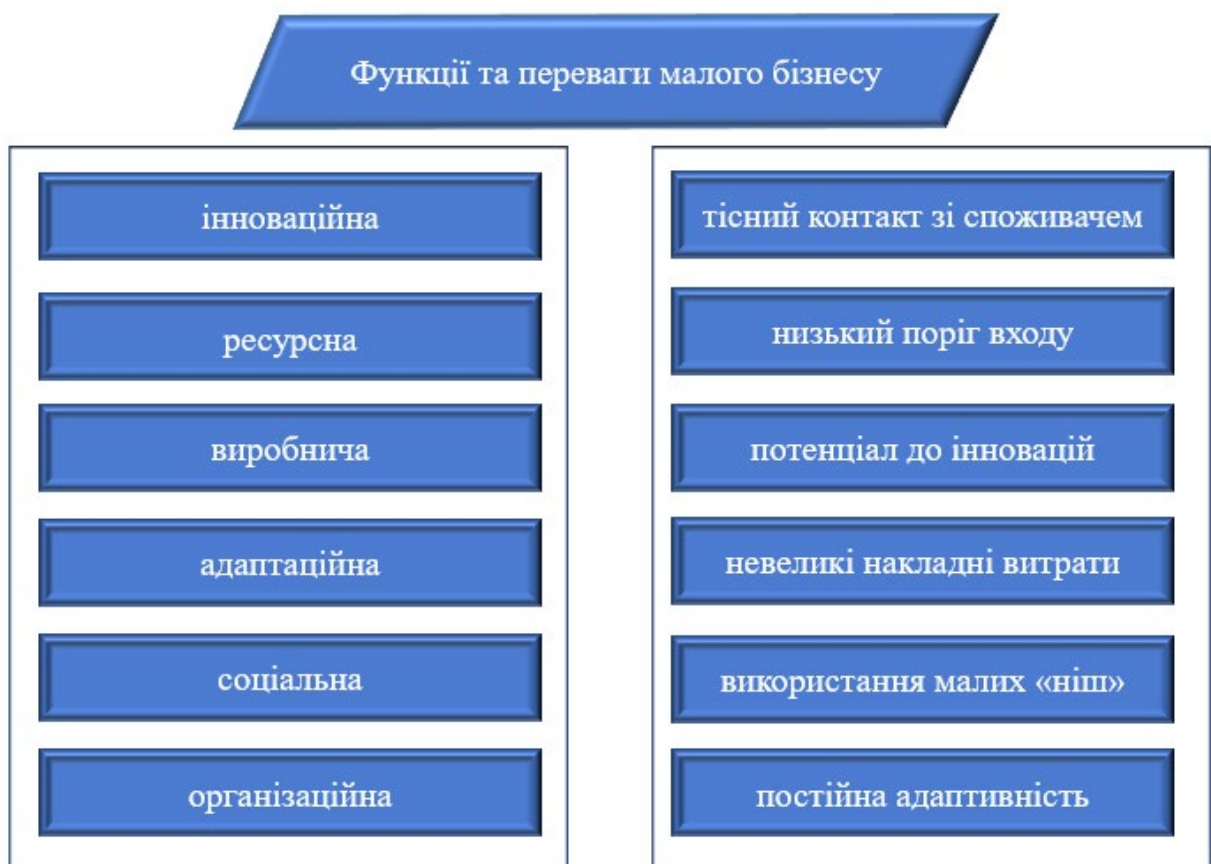
6. Низький поріг входу – вхід потребує відносно невеликого капіталу.

Проста організаційна структура, невелика чисельність працівників, швидкість при ухваленні рішень визначають гнучкість малого підприємництва. Саме малі підприємства здатні найбільш швидко реагувати

на зміну кон'юнктури в економіці, соціальному становищі та попиті споживачів.

Ці переваги зумовлюють соціально-економічну важливість малого бізнесу, особливо в сучасних умовах швидкої індивідуалізації та диференціації потреб споживачів, розширення товарної та сервісної номенклатури та загального прискорення науково-технічного прогресу. Функції та переваги малого підприємництва узагальнено на рисунку 1.1

Рис. 1.1. Функції та переваги малого бізнесу

Малому підприємству притаманні й недоліки: слабкі можливості по впровадженню капіталомістких технологічних інновацій та впровадженню новітніх форм організації та методів виробництва, менші можливості по підвищенню кваліфікаційного рівня робітників, нижча продуктивність праці порівняно великих підприємств, екстенсивний характер зростання

продуктивності за рахунок тривалішого робочого дня, економія на умовах праці та техніці безпеки [7].

З соціальної точки зору, сектор малого бізнесу забезпечує контроль суспільної напруги. Він дозволяє інноваційним людям відкривати свою справу та реалізувати свій бізнес-проект. Формується соціальний прошарок власників-підприємців, які є основою середнього класу.

У свою чергу, малі фірми створюють додаткові робочі місця, забезпечують зайнятість працездатного населення, тобто знижують кількість людей, що потребують соціальної допомоги. Це сприяє соціальній та політичній стабільності, знижує рівень бідності та є важливим в умовах нестабільності та зростання безробіття та інших проблем.

З економічної точки зору, роль малого бізнесу полягає у тому, що він [11]:

- визначає темпи розвитку економіки, характеризує структурну та якісну складову внутрішнього валового продукту, ступінь економічної свободи;
- здійснює перебудову структури економіки;
- притаманною швидкістю окупності витрат, свободою досвіду та високою мобільністю;
- насичення ринкового попиту товарами та послугами, реалізація інновацій;
- розвиває конкуренцію та послаблює монополізм.

Мале підприємництво є антимонопольним за своєю природою. Висока чисельність функціонуючих господарств та їх динаміка роблять його менш здатним до монополізації, аніж великі підприємства.

Крім того, малий бізнес є достатньо значним конкурентом, що послаблює позиції великого бізнесу. Ці якості зіграли важливу роль у послабленні та подоланні промислово-розвинутими країнами тенденції великого капіталу до монополізації.

Його важливою функцією є сприяння соціально-політичній стабільності, воно відкриває простір для вільного вибору шляхів та методів роботи на користь суспільному та індивідуальному добробуту. Мале підприємництво сприяє демократизації суспільства, адже цей сектор повною мірою характеризується найбільш вільними та демократичними формами організації та управління.

Таким чином, мале підприємництво – це невід’ємна риса будь-якої ринкової економіки. Без нього ринкова економіка не може існувати та розвиватися. Великий капітал безумовно визначає науково-технічний рівень розвитку та виробничого потенціалу, однак економічною основою розвитку капіталістичних країн є сектор малого бізнесу як найбільш динамічного, масового та адаптивного формату ділової активності [12].

Саме сектор малого підприємництва створює велику частину національної економіки та є живильним середовищем для середнього та великого бізнесу.

1.2. Нормативно-правове регулювання підприємництва в Україні

Створення та подальше функціонування суб’єкта господарювання здійснюється відповідно до вимог вітчизняного законодавства. Правове забезпечення підприємницької діяльності створюється цілим комплексом нормативно-правових документів, які встановлюють порядок здійснення підприємницької діяльності та регулюють її умови.

Цей комплекс утворює цілісну систему, що визначає архітектуру для функціонування бізнесу, окреслює права та обов’язки різних сторін та механізми взаємодії з органами державної влади [13].

Найвищим нормативним актом, що встановлює загальні рамки державної політики з регулювання підприємництва є Конституція України (КУ). Стратегічні засади регулювання сформульовані в ключових статтях:

- Ст. 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

- Ст. 92. П. 8. Виключно законами України визначаються: правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання;
- Ст. 13. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Ці конституційні статті визначають загальні засади державної стратегії. КУ декларує ринковий характер українського господарства з правом держави на обмежене регулювання та втручання [14].

Деталі регулювання того чи іншого аспекту регулювання підприємницької діяльності з боку держави відображені в низці інших нормативно-правових документів та регламентів.

Цивільно-господарське законодавство утворює комплексну систему регулювання різних аспектів цивільних відносин.

Цивільний кодекс України – це єдиний нормативно-правовий акт, що регулює особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини).

Принципом цивільних відносин є юридична рівність, вільне волевиявлення та майнова самостійність учасників. Кодекс не застосовується до майнових відносин, заснованих на адміністративному та іншому владному підпорядкуванні однієї сторони іншій. ЦКУ визначає правовий механізм згідно якого функціонують підприємства, забезпечує правову стабільність та захист інтересів сторін [15].

Закон України «Про підприємництво» містить загальні засади ведення підприємницької діяльності фізичними та юридичними особами в Україні, встановлює гарантії свободи підприємництва та державної політики з його підтримки.

Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» скасував Господарський кодекс України. Цей закон визначає правові та організаційні засади ведення діяльності юридичними особами окремих організаційно-правових форм та об'єднань юридичних осіб у перехідний період.

Документ визначає засади ведення господарської діяльності та регулювання господарських відносин, що виникають у процесі організації та здійснення діяльності з метою одержання прибутків (або без одержання у випадку некомерційної господарської діяльності). Визначається поняття «господарської діяльності» та класифікація суб'єктів господарювання [16].

Податковий кодекс відповідає за регуляцію відносин, що виникають у сфері справляння податків і зборів. У ньому визначено вичерпний перелік податків та зборів, що підлягають справлянню в Україні, порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенції контролюючих органів, обов'язки та відповідальність посадових осіб. Визначає не тільки податковий режим, а й впливає на ключові аспекти фінансової діяльності та стратегічне управління підприємствами [17].

Крім зазначених кодексів, положення яких є обов'язковими для усіх суб'єктів на ринку, існують інші кодекси, що врегульовують специфіку діяльності в окремих сферах. Наприклад, Земельний кодекс України встановлює норми щодо земельних відносин, тоді як Митний кодекс України містить положення про особливості митного при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності [18].

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» відповідає за регулювання відносин у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань без статусу юридичної особи, а також порядок їх реєстрації в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [19].

Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» відповідає за регуляцію суспільних відносин у сфері ліцензування видів господарської діяльності, встановлює засади правові та організаційні проведення ліцензування, визначає види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок виконання та державний контроль [20].

Корпоративне законодавство регулює питання створення, функціонування та ліквідацію товариств, права та обов'язки учасників. Основні нормативно-правовими актами, що регламентують корпоративні питання [21-22]:

- Закон України «Про господарські товариства» надає визначення основних понять і видів господарських товариств, порядок щодо їх утворення, правила стосовно діяльності, права та обов'язки сторін.
- Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» надає визначення правового статусу товариств з обмеженою та товариств з додатковою відповідальністю в різних сферах діяльності, формулює порядок їх створення, діяльності та припинення, права та обов'язки учасників.

Питання фінансової діяльності підприємств, їх звітів та взаємодії з банками та інших аспектів регулюються такими нормативними актами: Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», Закон України «Про Національний банк України», Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [23].

Трудове законодавство, що визначає правила взаємодії між працівниками та підприємствами, у питаннях умов праці, оплати праці соціальних гарантій та інших аспектів: Кодекс законів про працю України, Закон України «Про відпустки», Закон України «Про оплату праці».

Вітчизняна система антимонопольного законодавства формується наступними нормативними актами [24-25]:

- Закон України «Про захист економічної конкуренції». У цьому законі визначаються правові засади щодо підтримки та захисту ринкової конкуренції, запобіжники монополізму в господарській галузі. Його метою є забезпечення ефективної економічної діяльності шляхом розвитку конкурентних відносин.

- Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції». Даний ЗУ визначає правові засади по захисту суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції. Цей нормативний акт спрямований на встановлення, забезпечення торгового розвитку та чесних звичаїв ведення конкурентної боротьби в умовах ринкових відносин.

Сукупність нормативно-правових актів формує єдину систему правового забезпечення та регулювання підприємницької діяльності. Ці акти наведено у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Нормативно-правове забезпечення підприємницької діяльності

Галузь права	Нормативно-правові акти
Конституційне забезпечення	Статті 13, 42, 92. Конституція України.

Продовження таблиці 1.2

Цивільно-господарське законодавство	Цивільний кодекс України, Закон України «Про підприємництво», Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб»
Податкове законодавство	Податковий кодекс України
Земельне законодавство	Земельний кодекс України
Митне право	Митний кодекс України
Адміністративне право	Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»
Корпоративне законодавство	Закон України «Про господарські товариства», Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»
Фінансове та банківське законодавство	Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», Закон України «Про Національний банк України», Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії»
Трудове законодавство	Кодекс законів про працю України, Закон України «Про відпустки», Закон України «Про оплату праці»
Антимонопольне законодавство	Закон України «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції»

Джерело: складено автором на основі [13, 18, 23]

Перелічені вище нормативні акти утворюють цілий комплекс з регуляції різноманітних аспектів підприємницької діяльності в Україні. Він є актуальним для мирного часу, проте повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року поставило необхідність державного реагування щодо додаткової регуляції підприємницької діяльності в воєнних умовах.

Першим актом стало затвердження Кабінетом Міністрів України Постанови «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» №314 від 18 березня 2022 року.

Згідно тексту постановки, суб'єкти господарювання можуть набувати право на провадження господарської діяльності безоплатно, після подання до дозвільних органів чи органів ліцензування про провадження господарської діяльності без отримання дозвільних документів (дозволів, ліцензій чи інших документів про надання послуг).

Однак, згідно додатку 2 до цієї промови, достатньо великий перелік видів все ж потребує попереднього дозволу або ліцензії, переважно це види господарської діяльності, що стосуються виробничих та логістичних процесів, що здатні завдати шкоди екології та здоров'ю людей [24].

Основним документом, що регулює початок підприємницької діяльності в особливий період, стала Постанова №209 Кабінету Міністрів України «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану».

Документом встановлюється, що після реєстрації або перереєстрації протягом періоду в 10 днів суб'єкт господарювання зобов'язаний подати органам держстатистики картку встановленого зразка, установчі та організаційні документи для включення до ЄДРПОУ. Після внесення до реєстру підприємство отримує ідентифікаційний код та код видів господарської діяльності [25].

Для запобігання незаконних реєстраційних дій було Закон України 2255-ІХ від 12 травня 2022 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству». Цей закон ввів інновації та покращив порядок ведення реєстраційних дій щодо фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб [26].

Також, у серпні 2024 року урядом було ухвалено Стратегію відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період від 2024 до 2027 року [60].

Отже, правове регулювання підприємницької діяльності охоплює чимало нормативно-правових актів з різних галузей законодавства та утворює

єдину систему норм, що визначають порядок створення, функціонування та припинення діяльності суб'єктів господарювання.

Ця система забезпечує правові гарантії свободи підприємництва, захист конкуренції та інтересів споживачів, а також визначає порядок взаємодії бізнесу з органами державної влади та закладає фундамент для розвитку бізнесу навіть в умовах воєнного стану.

1.3. Інструменти державного регулювання та підтримки підприємництва

Державне регулювання підприємництва – це керований вплив держави на діяльність підприємницьких структур, що спрямований на забезпечення нормальних умов функціонування та їх покращення.

Механізми державного регулювання представляють собою комплекс державних заходів, розроблених з урахуванням ринкових вимог та потреб суб'єктів підприємництва.

Складовими елементами цієї системи є правові та фінансові механізми, механізми по стимулюванню, підтримці, сприянню та контролю; форми та методи регуляції, органи державної влади та фонди, що займаються діяльністю суб'єктів підприємництва [27].

Державне регулювання відбувається згідно наступних принципів [28]:

- доцільності – обґрунтованої необхідності втручання;
- адекватності – відповідності наявного рівня регулювання потреби у вирішенні існуючої проблеми;
- ефективності – ґрунтуватися на раціональних та послідовних засадах, рівний розподіл функцій серед органів регулювання;
- збалансованості – вдаватися до регулювання тільки у випадках неможливості та нездатності ринку до саморегуляції;
- передбачуваності – регулювання має проводитися послідовно цілям державної політики;

➤ прозорість – відкритість, зрозумілість та простота поставлених завдань для суб'єктів господарювання.

Основні функції державного регулювання підприємницької діяльності [29]:

- стимулювання розширення вже наявних суб'єктів господарювання, залучення та створення нових;
- антимонопольне регулювання;
- захист прав підприємців та споживачів;
- забезпечення бюджетних надходжень від діяльності бізнесу на всіх рівнях бюджетів;
- забезпечення ефективного функціонування ринку.

Згідно методологічного підходу до класифікації методів державного регулювання, вони виокремлюються для групування відповідно до двох основних ознак: форми впливу та засобу впливу.

До методів прямого впливу належать методи, що безпосередньо впливають та регламентують роботу суб'єктів підприємництва. Методи непрямого впливу зосереджуються на опосередкованому впливі, шляхом сприяння створенню підприємницького середовища.

Реалізація методів відбувається за допомогою інструментів та засобів. Інструмент – це комплекс знаряддя, що впливає на підприємництво опосередкованим чином, тоді як засіб є конкретним знаряддям впливу, який є необхідною умовою для розвитку підприємництва.

Основними інструментами методів прямого впливу є нормативно-правові акти, плани, цільові програми, державні замовлення, тарифи та товарні квоти, ліцензування, бюджетні витрати тощо.

Методи непрямого впливу реалізуються через інструментарій бюджетних видатків, підтримку інвестиційних програм, грошової емісії, визначення видів видатків, прискорення амортизації, зміни норм резервування для банківських установ.

За ознакою засобів впливу, типологія методів може бути представлена наступними групами методів [3]:

- політичні – діють шляхом юридичного закріплення норм поведінки суб'єкта підприємницької діяльності, переліку організаційних форм визначення правового статусу, принципів функціонування та ознак діяльності;
- адміністративні – вплив відбувається через прямий вплив органів державної та місцевої влади на суб'єктів підприємництва шляхом окреслення їх прав, обов'язків та відповідальності;
- економічні – метою є створення умов, що сприяють діяльності суб'єктів господарювання згідно відповідного економічного напрямку із збереженням права обирати модель поведінки, основою якої є засади фіскальної, кредитно-грошової, інвестиційної та амортизаційної політики;
- мотиваційні – формують державний регуляторний вплив духовних цінностей, морально-етичних позицій, психологічних настанов для популяризації підприємницької діяльності;
- технічні – упорядковують відповідність продукції, процесів і послуг їх функціональному призначенню, послаблюють торгівельні перешкоди та підтримують науково-технічний прогрес;
- інформаційні – націлені на розвиток інформаційного простору, його розширення та підвищення обізнаності суб'єктів підприємництва шляхом використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

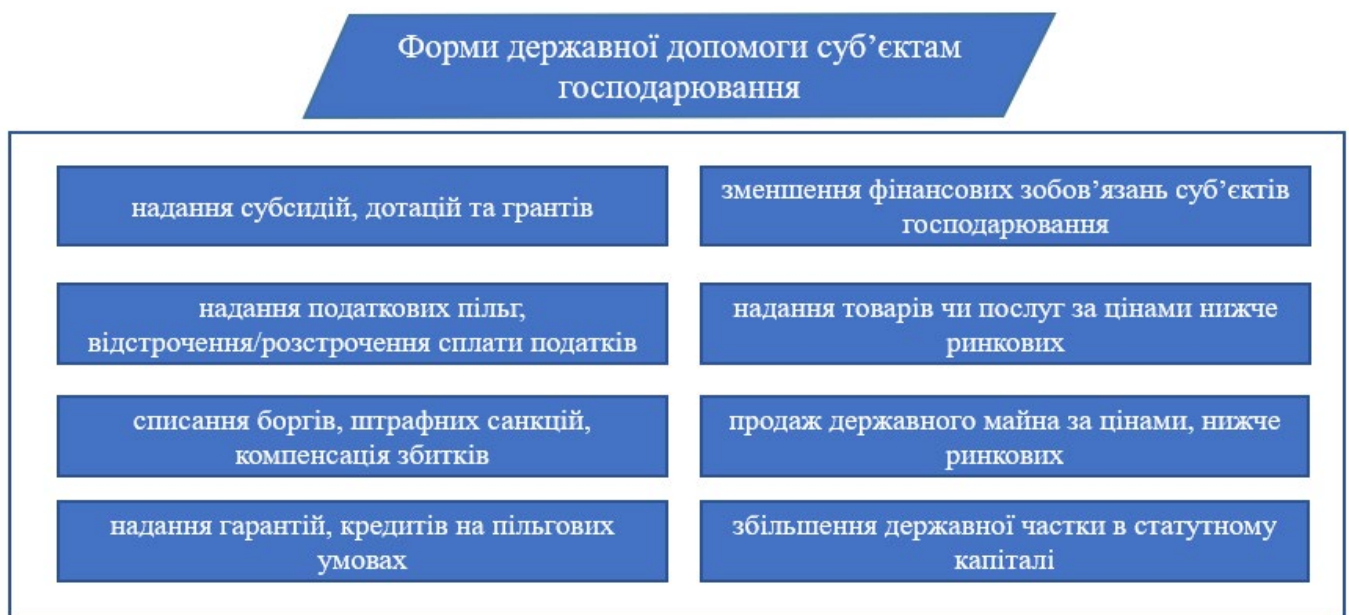
Державне регулювання підприємництва відбувається у сферах: бухгалтерського обліку та звітності; фінансових, кредитних та податкових відносин; валютного регулювання; ціноутворення; антимонопольного регулювання; земельних відносин; виробництва і праці; якості споживання та безпеки продукції; зовнішньоекономічної діяльності [30].

Державна політика підтримки є комплексом пріоритетних підходів та рішень, що формують загальний вектор правового, економічного та

організаційного сприяння розвитку підприємницької діяльності з урахуванням пріоритетів держави [27].

Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» трактує державну допомогу як передачу ресурсів державою чи місцевими органами управління окремим ринковим суб'єктам. Державна допомога надається у різних формах, проілюстрованих на рисунку 1.2

Рис. 1.2. Форми державної допомоги суб'єктам господарювання

Джерело: складено автором на основі [31]

Головними напрямками державної підтримки малого та середнього підприємництва є:

- побудова сприятливого середовища для сприяння розвитку малого та середнього підприємництва;
- розвиток малих та середніх підприємств задля загального антимонопольного ефекту, підтримки конкурентного середовища та загального рівня економічної конкурентоспроможності;
- підживлення інноваційної та інвестиційної активності малого та середнього бізнесу;
- мінімізація безробіття шляхом підтримки підприємницької ініціативи;

- підтримка діяльності з просування вироблених малим та середнім бізнесом товарів (робіт, послуг), продуктів інтелектуальної діяльності на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Державний інструментарій з підтримки підприємництва представлений наступними групами інструментів: фіскальні та фінансові інструменти, регуляторні інструменти, інституційні інструменти, освітні та кадрові інструменти, інструменти інноваційної політики, розвитку інфраструктури та логістики, підтримки «зеленої» економіки та залучення іноземних інвестицій [32].

Фіскальні та фінансові інструменти діють шляхом зниження податкового навантаження, введення пільгових ставок податків, створення механізмів з надання фізичним та юридичним особам доступу до дешевих кредитів.

Регуляторні інструменти впливають через спрощення реєстрації, ліцензування та отримання дозволів, спрощення умов найму та впровадження більш гнучких умов трудових контрактів, боротьбу з корупцією.

Інституційні інструменти підтримують підприємництво через створення мережі бізнес-інкубаторів, технопарків та інших платформ, що допомагають малому бізнесу та стартапам, реалізують програми з прозорих та конкурентних закупівель, що надає можливості отримувати державні контракти без корупційних ризиків.

Освітні та кадрові інструменти представлені державними програмами з навчання та перепідготовки працівників, менторства для підприємців-початківців.

Інструменти інноваційної політики працюють через підтримку інноваційних та наукових проектів, впровадження спеціальних економічних зон з метою стимулювання притоку інвестицій. Залучення іноземного капіталу відбувається через покращення правових механізмів захисту прав іноземних суб'єктів та організацію міжнародних форумів.

Інструменти з розвитку інфраструктури та логістики спрощують логістичні процеси та транспортні витрати, цифровізують процеси для пришвидшення взаємодії бізнесу з державою.

До інструментів підтримки «зеленої» економіки належать програми із субсидування та підтримки компаній, що притримуються міжнародних екологічних стандартів.

Основні державні інструменти з підтримки та регулювання підприємництва зображено в табл. 1.3

Таблиця 1.3

Державний інструментарій з підтримки та регулювання підприємництва

Група інструментів	Засоби
Фіскальні та фінансові	Податкове стимулювання та пільгування
	Кредитування та мікрофінансування
	Програми експортної підтримки
	Субсидування та надання грантів
Регуляторні	Спрощення надання дозволів
	Пом'якшення трудового законодавства
	Антикорупційні заходи
Інституційні	Інфраструктура підтримки бізнесу
	Державні агентства та фонди підтримки
	Системи державних закупівель
Освітні та кадрові інструменти	Програми підвищення кваліфікації
	Програми навчання та менторства
Інноваційної політики	Інвестиції та інновації
	Державні інвестиційні проекти
Розвитку інфраструктури та логістики	Програми розвитку транспортної та енергетичної інфраструктури
	Цифровізація бізнес-процесів
Підтримки «зеленої» економіки	Інвестиції в екологічні технології
Залучення іноземних інвестицій	Захист прав інвесторів
	Організація форумів для іноземних інвесторів

Джерело: сформовано автором на основі [32]

У підсумку, групи інструментів з підтримки підприємництва представлені широким переліком засобів, що дозволяють регулювати

підприємницьку діяльність через спонукання, створення більш привабливих умов для її ведення, усунення наявних перепон у взаємодії підприємців з ринком праці та державними установами.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Трансформація структури малого підприємництва під впливом війни: економічна роль, зайнятість та галузеві зрушення

Малий бізнес є однією з ключових складових національної економіки, що відповідає за виробництво суттєвої частини ВВП, створення робочих місць для значної частини населення та генерацію податків для держави.

За підсумком 2021 року господарську діяльність в Україні здійснювало 352722 малих та мікропідприємств. Їх сукупна частка склала 95,1% підприємств, доля мікропідприємства складала 82,15% або 304650 підприємств.

Також, було зареєстровано 1585105 фізичних осіб-підприємців малого підприємництва, що склало 99,98% від загальної кількості. На 10 000 осіб наявного населення припадало 5 середніх, 85 малих підприємств та 383 фізичних осіб-підприємців [33].

Зайнятість на малих підприємствах становила 1775,2 тис. осіб, фізичні особи-підприємці у малому бізнесу створили 2512,5 тис. робочих місць, що становить відповідно 19,8% та 28,1% загальної кількості зайнятих працівників, у сукупності – 47,9%.

Обсяг реалізації продукції (товарів, послуг) малими підприємствами та фізичними особами-підприємцями склав 2576,4 млрд. грн. та 1341 млрд. грн., загально - 3917,6 млрд. грн., що становить 26,1% загального обсягу реалізованої продукції за 2021 рік.

Сектор малого підприємництва зазнав значного впливу протягом останніх років. Основною причиною цього є повномасштабна війна Росії проти України з 2022 року.

Окупація значних територій, евакуація населення, втрата населених пунктів та підприємств, руйнування інфраструктури та розрив економічних

зв'язків призвели до скорочення української економіки на 29% у перший рік війни.

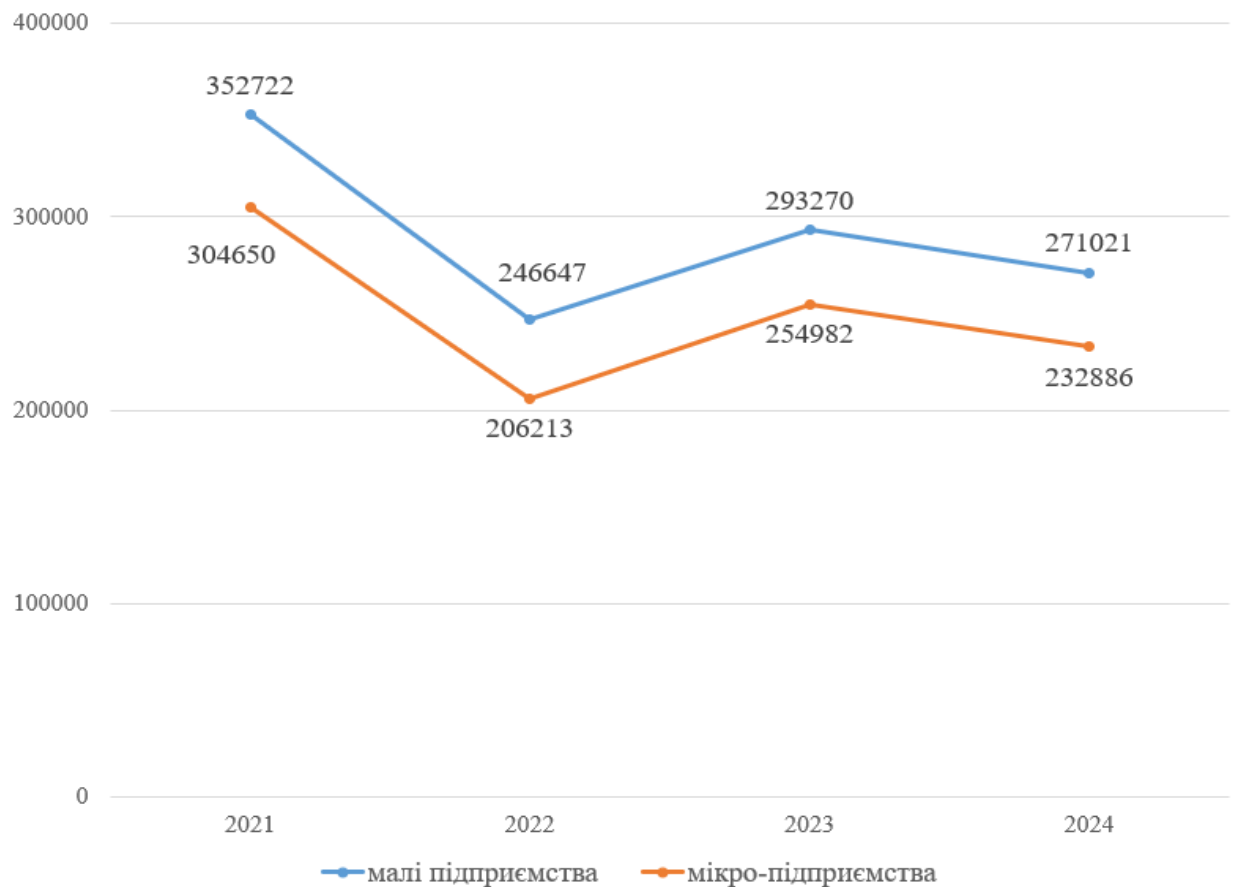
Вплив війни дуже сильно позначився на українському бізнесі, включаючи малий. Протягом 2022 року, відбулося суттєве скорочення кількості діючих малих та мікропідприємств.

Кількість малих підприємств скоротилась на 30,1% - до 246647 одиниць (порівняно з 352722 од. у 2021 р.). Окремо чисельність мікропідприємств впала до 206213 од., що склало 67,7% від рівня 2021 року.

Бойові дії, відтік населення в межах країни та поза неї, обстріли тилових міст знижують динаміку темпів зростання малих підприємств, не дозволяючи відновити довоєнні показники.

Динаміку кількості діючих суб'єктів малого господарювання можна побачити на рис. 2.1

Рис. 2.1. Кількість діючих суб'єктів малого господарювання

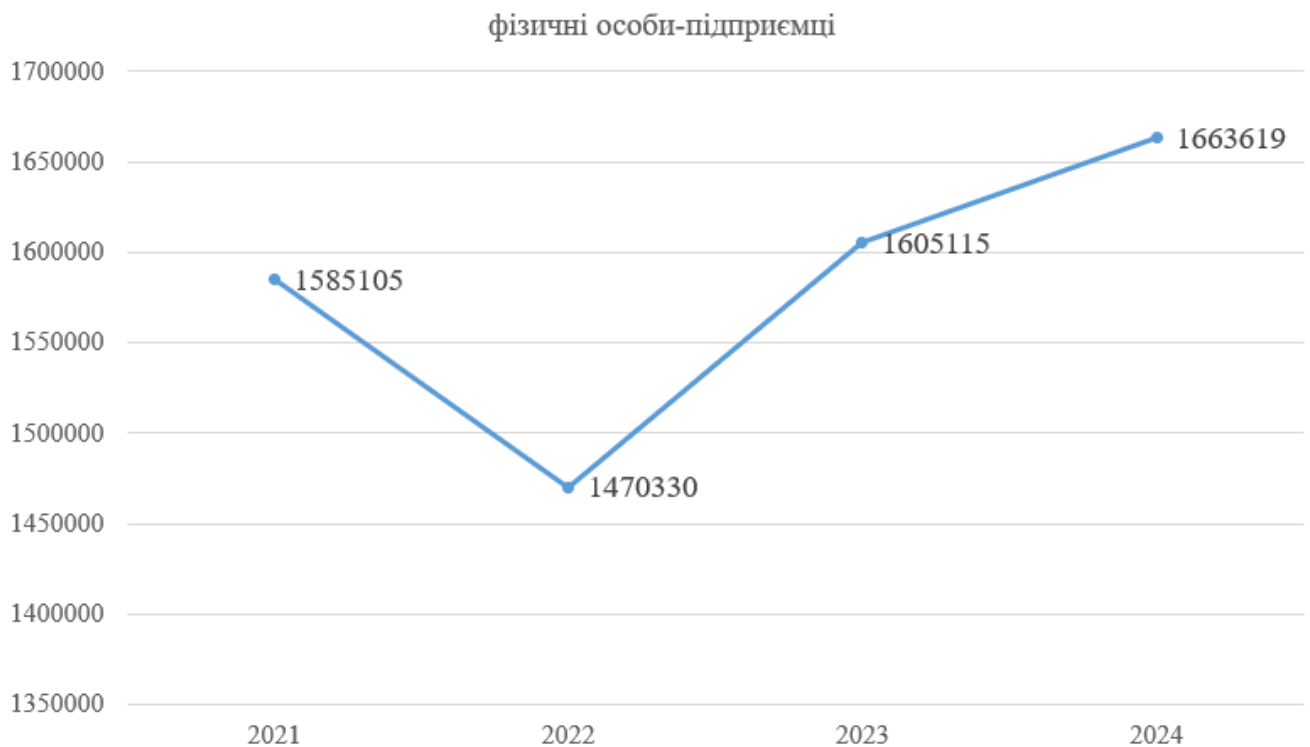

Джерело: складено автором на основі [34]

Станом на кінець 2024 року можна спостерігати стабілізацію та часткове зростання чисельності діючих підприємств. Кількість малих підприємств досягла 271021 од., з них - 232886 мікропідприємств, що склало 76,8% та 76,4% від рівня 2021 року [34].

При цьому протилежне спостерігається у динаміці кількості діючих фізичних осіб-підприємців. На рис. 2.2 зображено графік кількості діючих ФОПів.

Рис. 2.2. Кількість діючих ФОП

Джерело: складено автором на основі [34]

Наприкінці 2021 році в наявності було 1585105 од. діючих ФОП. За підсумком 2022 року відбулося падіння чисельності діючих ФОПів на 7,2%, що склало у абсолютному вираженні 114775 од. За підсумком 2023 року кількість ФОПів перевищила довоєнний рівень, а станом на кінець 2024 склала 105% від довоєнної кількості, сягнувши 1663619 од.

Порівняно з малими підприємствами серед ФОП можна спостерігати тенденцію до активного зростання. Війна призвела до падіння у 2022, однак

вже протягом наступних років чисельність діючих одиниць перевищила рівень 2021 року.

Фізичні особи-підприємці демонструють більшу адаптивність до військових умов у порівнянні з малими підприємствами.

Динаміка кількості зайнятих працівників у малому бізнесі демонструє помірне зростання протягом періоду 2023-2025 рр. Показники зайнятості на малих підприємствах та зайнятих у сфері ФОП зображено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Кількість зайнятих працівників, тис. осіб

Показники	Роки			
	2021	2022	2023	2024
малі підприємства	1775,2	1429,7	1391,9	1374,2
% від загальної кількості працівників	19,9%	19,1%	18,8%	18,5%
з них: мікро-підприємства	777,1	583,6	609,7	598,6
% від загальної кількості працівників	8,7%	7,8%	8,2%	8,0%
суб'єкти ФОП	2512,5	2092,7	2346,0	2409,4
% від загальної кількості працівників	28,1%	27,9%	31,6%	32,4%
з них: наймані працівники	927,4	622,3	740,8	745,8
% від загальної кількості працівників	10,4%	8,3%	10,0%	10,0%
Усього	8936,2	7502,4	7421,8	7440,0

Джерело: складено автором на основі [34]

Порівняно з малими та мікропідприємствами, зайнятість у ФОПів станом на кінець 2024 сягнула 95,9% від зайнятості 2021 року, серед найманих ФОП працівників – 80,4%, тоді як серед малих підприємств – 77,4%, а мікропідприємств – 77%.

Скорочення кількості зайнятих працівників в результаті війни відбулося як на малих підприємствах, так і серед ФОПів. Однак, у відносному вираженні, найкращі темпи відновлення демонструє сектор фізичних осіб-підприємців.

Більшу швидкість відновлення зайнятості можна пояснити специфікою суб'єкта ФОП. Фізична особа-підприємець виступає одночасно у ролі суб'єкта підприємництва та зайнятого працівника, при цьому має мобільність останнього. Завдяки цього можлива оперативна міграція у межах країни до більш економічно сприятливих областей та швидший найм працівників.

Війна призвела до загальної трансформації економіки, що викликало значні зсуви та зміни у позиціях малих підприємств по галузях. Основні види економічної діяльності підприємств в Україні перелічені у додатку А.

Станом на кінець 2021 року у більшості економічних секцій на долю малих підприємств припадав чималий відсоток реалізованої продукції. Обсяг реалізованої малими підприємствами продукції зображено у табл. 2.2

Таблиця 2.2

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) малими підприємствами за видами економічної діяльності у 2021–2024 роках, млрд. грн

Вид економічної діяльності	2021	2022	2023	2024
Усього	2576,4	2101,9	2668,9	2802,8
% від загального обсягу реалізованої продукції	18,9	19,0	19,8	17,9
Сільське, лісове та рибне господарство	329,4	257,6	292,4	283,3
% від загального обсягу реалізованої продукції	35,9%	37,9%	37,5%	32,0%
Промисловість	352,3	306,9	415,1	466,3
% від загального обсягу реалізованої продукції	7,2%	7,7%	9,2%	8,4%
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	11,2	9,4	12,0	12,6
% від загального обсягу реалізованої продукції	1,8%	2,0%	2,4%	2,3%
Переробна промисловість	274,9	236,4	332,5	372,9
% від загального обсягу реалізованої продукції	9,7%	12,0%	13,7%	12,1%

Продовження таблиці 2.2

Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	53,6	50,9	58,0	67,0
% від загального обсягу реалізованої продукції	3,8%	3,3%	3,7%	3,6%
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	12,6	10,2	12,6	13,7
% від загального обсягу реалізованої продукції	21,7%	21,3%	23,6%	21,2%
Будівництво	219,4	130,2	184,8	181,5
% від загального обсягу реалізованої продукції	42,9%	49,3%	51,3%	45,1%
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1162,5	969,3	1225,4	1328,2
% від загального обсягу реалізованої продукції	21,6%	22,1%	21,5%	20,3%
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	116,6	117,8	145,4	129,9
% від загального обсягу реалізованої продукції	20,1%	22,3%	23,4%	19,4%
Тимчасове розміщування й організація харчування	14,7	9,9	13,8	15,0
% від загального обсягу реалізованої продукції	30,6%	27,8%	23,9%	25,5%
Інформація та телекомунікації	90,2	83,0	97,8	109,0
% від загального обсягу реалізованої продукції	32,1%	28,5%	29,0%	28,0%
Фінансова та страхова діяльність	26,5	19,8	26,9	30,3
% від загального обсягу реалізованої продукції	19,0%	16,9%	14,9%	13,4%
Операції з нерухомим майном	103,5	86,3	109,7	104,3
% від загального обсягу реалізованої продукції	68,2%	69,7%	65,5%	64,3%
Професійна, наукова та технічна діяльність	78,2	54,4	74,6	69,1
% від загального обсягу реалізованої продукції	22,2%	18,4%	22,0%	19,5%

Продовження таблиці 2.2

Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	56,5	44,2	53,1	56,0
% від загального обсягу реалізованої продукції	44,2%	43,0%	43,2%	41,7%
Освіта	4,4	3,5	4,9	5,0
% від загального обсягу реалізованої продукції	60,1%	61,8%	63,4%	48,9%
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	13,4	13,3	17,3	15,4
% від загального обсягу реалізованої продукції	7,5%	7,4%	9,3%	7,3%
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	4,4	2,9	4,1	4,9
% від загального обсягу реалізованої продукції	41,4%	33,9%	6,2%	7,0%
Надання інших видів послуг	4,3	2,9	3,6	4,7
% від загального обсягу реалізованої продукції	59,9%	62,0%	63,2%	51,0%

Джерело: складено на основі [34]

З точки зору абсолютних та відносних значень найбільш вагомими для малих підприємств в довоєнний були наступні секції: сільське, лісове та рибне господарство; переробна промисловість; будівництво; оптова та роздрібна торгівля; поштова та кур'єрська діяльність; телекомунікації; операції з нерухомим майном; професійна, наука та технічна діяльність; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування.

Супутніми для діяльності малих підприємств були сфери: добувної промисловості і розроблення кар'єрів; постачання електроенергії; водопостачання та каналізації; тимчасового розміщування й організації харчування; фінансової та страхової діяльності; освіти; охорони здоров'я та надання соціальної допомоги; мистецтва та спорту.

Фактично, слабкі ринкові позиції малих підприємств можна було спостерігати у промисловості.

Особливо у галузях добувної промисловості та промисловому постачанні електроенергії частка продукції (товарів та послуг) від малих

підприємств не перевищувала 3,8% для постачання енергії та 1,8% для видобування та розробки кар'єрів.

Результатом війни стали структурні зсуви у співвідношенні позицій малих, середніх та великих підприємств по усіх галузях економіки. Частка продукції малих підприємств відносно загального обсягу реалізованої продукції протягом 2021-2024 років скоротилася на 1% - з 18,9% до 17,9%.

У абсолютному значенні обсяг реалізованої малими підприємствами продукції зріс з 2576,4 до 2802,8 млрд. грн. Проте, частка продукції малих ФОПів скоротилися до 0,6% від загального обсягу у порівнянні з 8,9% за 2021 рік, падіння обсягів з 1341 млрд. до 96,6 млрд. грн [34].

Позиції малих господарств на ринку сільського господарства лишаються міцними станом на кінець 2024 року. На їх долю припадає 32,0% реалізованої продукції, що є незначним падінням на 3,9% у порівнянні з показником 2021 року.

В промисловості малий бізнес демонструє позитивну динаміку зростання, як у відносному, так і абсолютному значенні.

Лише у сферах постачання електроенергії та водопостачання спостерігається зменшення відносної долі малих підприємств у реалізації продукції при зростанні обсягів у абсолютному вираженні.

У сфері будівництва доля малих підприємств від загального обсягу реалізованих товарів та послуг збільшилася з 42,9% до 45,1%. У абсолютному вираженні обсяги реалізації зменшилися [34].

За галузями оптової та роздрібною торгівлі, поштової та кур'єрської діяльності, тимчасового розміщування, телекомунікацій, фінансової та страхової діяльності, операцій з нерухомим майном, освіти, мистецтва та інших видів послуг спостерігається зростання показників у абсолютному вираженні при зниженні відносної долі продукції малих підприємств.

По деяким галузям фіксується падіння показників як у відносному, так і абсолютному вираженні.

Це стосується галузей: професійної, наукової та технічної діяльності; сфери адміністративного та допоміжного обслуговування. Причиною цього зменшення є процеси відтоку населення закордон та мобілізації частини робітників.

Підсумовуючи, можна констатувати, що малий бізнес залишається значим елементом у структурі вітчизняної економіки, що створює 16% ВВП, надає робочі місця та служить податковою базою для держави [36].

Мале підприємництво зазнало певних втрат у зайнятості, скорочення ринкової ваги за певними секціями економічної діяльності, проте зберігає міцні позиції по ринку загалом.

2.2. Регіональні особливості розвитку малого підприємництва під час війни

Війна по різному позначилася на діяльності підприємств, її вплив є доволі неоднорідним у міжрегіональному розрізі та значною мірою залежить від близькості до лінії бойового зіткнення [38].

Розвиток малого бізнесу до війни характеризувався певною географічною асиметрією. Дані щодо реалізації продукції малими підприємствами по областях за виключенням тимчасово окупованого Криму та Севастополя наведено у табл. 2.3

Таблиця 2.3

Обсяг реалізованої продукції малим бізнесом по областях за 2021-2024 роки, млрд. грн

№	Адміністративна одиниця	2021	2022	2023	2024
1	м. Київ	831,7	661,9	858,5	915,6
2	Дніпропетровська область	223,8	193,3	241,7	251,6
3	Харківська область	183,4	109,7	136,8	149,6
4	Київська область	163,4	129,7	183,5	188,7
5	Одеська область	159,5	117,1	158,3	161,4

Продовження таблиці 2.3

6	Львівська область	154,5	162,0	209,9	209,0
7	Запорізька область	86,1	50,2	49,3	59,4
8	Вінницька область	74	73,5	90,9	95,4
9	Полтавська область	73,6	67,3	88,8	79,8
10	Миколаївська область	62	36,5	51,5	57,1
11	Черкаська область	57,4	59,7	74,1	75,3
12	Кіровоградська область	55,1	48,7	57,7	57,1
13	Донецька область	52,1	19,2	13,3	15,5
14	Волинська область	43,0	48,3	58,2	71,4
15	Херсонська область	41,8	13,4	4,9	6,9
16	Житомирська область	41,5	38,6	48,1	50,7
17	Хмельницька область	39,3	47,0	57,5	58,2
18	Чернігівська область	37,3	32,4	37,4	38,9
19	Івано - Франківська область	36,1	38,8	48,6	50,2
20	Сумська область	34,9	28,7	39,5	40,4
21	Тернопільська область	33,0	34,8	43,2	47,8
22	Рівненська область	32,0	35,6	46,7	50,7
23	Закарпатська область	26,4	33,1	40,5	41,1
24	Чернівецька область	17,6	20,8	29,8	30,7
25	Луганська область	16,8	1,6	0,2	0,3
	Україна	2576,4	2101,9	2668,9	2802,8

Джерело: складено на основі [34]

На кінець 2021 року лідерство за кількістю малих підприємств займали 10 адміністративних одиниць - 9 областей та м. Київ, на їх долю припадало 78,1% від загального обсягу продукції малого господарства.

На центр України (м. Київ, Київська, Вінницька, Полтавська, Черкаська, Кіровоградська, Житомирська, Чернігівська та Сумська області) приходилося 169646 од. малих підприємств та 1369,0 млрд. грн. реалізованої продукції.

Малий бізнес на заході України (Львівська, Волинська, Хмельницька, Івано-Франківська, Тернопільська, Рівненська, Закарпатська та Чернівецька

області) реалізував продукції на суму 381,9 млрд. грн. В регіоні було 61468 малих підприємств [34].

На півдні України (Одеська, Миколаївська, Херсонська та Запорізька області) діяло 56306 підприємств, що реалізували товарів на 349,4 млрд. грн. продукції.

На території 4 східних областей (Дніпропетровська, Харківська, Донецька та Луганська) діяло 65302 малих підприємств, які реалізували товарів та послуг загальною вартістю на 476 млрд. грн.

До війни можна спостерігати наявність географічної асиметрії у розташуванні та діяльності малого підприємництва.

На долю центру України приходилось 48,1% загальної кількості малих підприємств та 53,1% реалізованої ними продукції від загального обсягу.

Причому, на долю Києва та Київської області припадає 67,7% малих підприємств центру України та 72,7% реалізованого обсягу їх продукції. В масштабі країни - 38,6% усього обсягу та 32,6% від загальної кількості малих підприємств [34].

Захід України мав 17,4% від загальної кількості малих підприємств, проте обсяг реалізованої продукції склав лише 14,8% загального обсягу.

На південь припало 16% кількості малих підприємств та 13,6% загального обсягу реалізованої продукції. На схід – 18,5% малих підприємств та обсягу продукції.

Основними центрами діяльності малого бізнесу були центр, схід та південь України, на які припадала переважна більшість малих підприємств та реалізованої ними продукції. Самі ці регіони, особливо південь та схід, стали театром бойових дій у 2022 році.

В 2022 році 2/3 малих та середніх підприємств були змушені повністю або частково припинити свою діяльність внаслідок повномасштабного вторгнення на строк від 3 до 12 місяців. 6% компаній припинили свою діяльність на строк понад 12 місяців [37].

У середньому, підприємств сходу та півдня зазнали у 1.5 разів більше фінансових збитків, аніж підприємства заходу країни.

На сході відсоток підприємств, що припинили свою діяльність більше ніж на 12 місяців склав 18,2%, тоді як на півдні – 12,7%. Якщо брати відсоток підприємств, що припинили діяльність на термін від 3 до 12 місяців, то на сході цей відсоток склав 31,8%, на півдні – 21,9% [37].

Для заходу та центру країни відсоток підприємств, що припинили свою роботу на строк більше ніж 12 місяців склав – 2,2% та 1,6% відповідно. Припинили свою роботу на термін від 3 до 12 місяців – 11% підприємств на заході та 4,7% підприємств у центрі.

Відсоток підприємств, що не припиняли свою роботу внаслідок вторгнення склав для заходу – 40,7%, для центру - 54,8%, для півдня – 35,5%, а на сході – лише 16,7%.

Окупація частини півдня та сходу України, бойові дії та обстріли у прифронтових районах призвели до відчутної географічної зміни економічної активності малого бізнесу протягом 2022 року.

Відбулося переміщення частини малих підприємств зі сходу та півдня країни до центру та заходу, окрім того певна частина малих підприємств припинила свою діяльність.

Протягом 2022-2024 років на долю західних областей приходить 20% продукції малого бізнесу, що є значним зростанням у порівнянні з довоєнним показником у 14,8%.

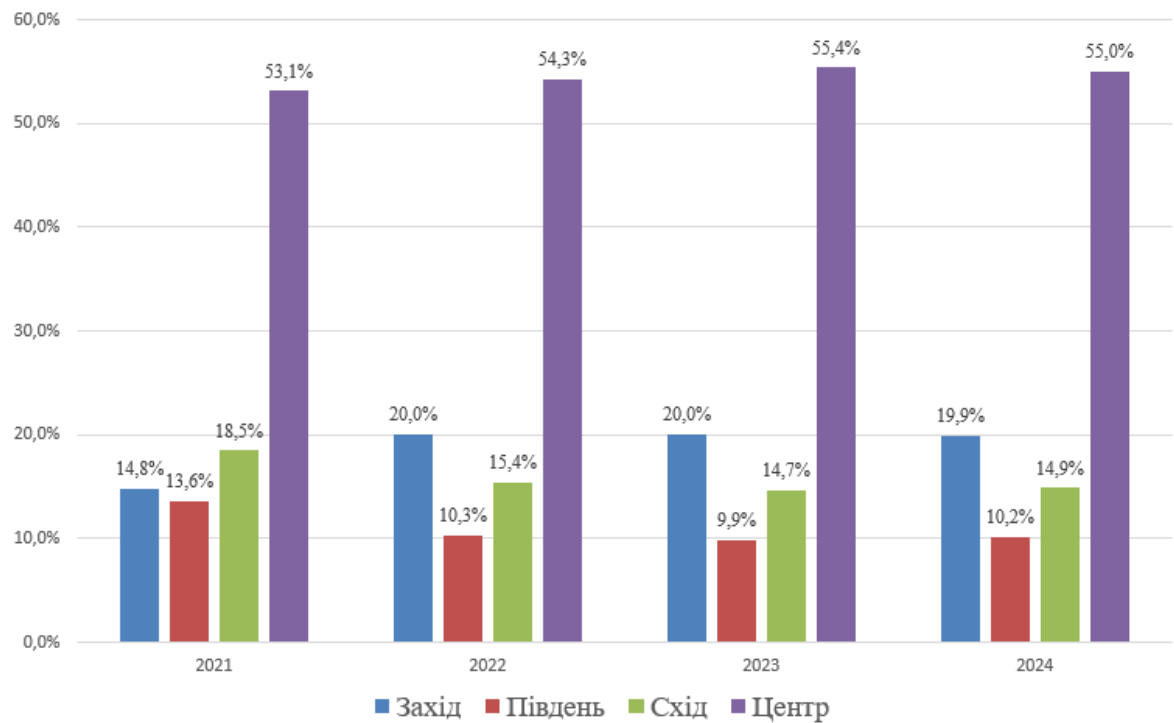
Певне зростання долі споживання продукції фіксується в межах центральних областей з 53,1% до 55%.

Доля продукції малого бізнесу, що реалізується на півдні та сході країни зменшилась.

На долю півдня приходить 10,2% продукції, що є скороченням частки на 3,4% з довоєнних 13,6%. На схід припадає 14,9% проти показника у 18,5% за результатом 2021 року.

На рис. 2.3 можна побачити який відсоток від загального обсягу продукції малого бізнесу було реалізовано в регіональному розрізі.

Рис. 2.3. Географія реалізації продукції малого бізнесу

Джерело: складено автором на основі [34]

Загалом на кінець 2024 року, на долю сходу та півдня припадає 25,1% загального обсягу продукції малих підприємств у порівнянні з 32,1% за 2021 рік. На долю півдня та сходу припадає 1/4 обсягу продукції против 1/3 до війни. Обсяги реалізації продукції у розрізі регіонів наведено у табл. 2.4

Таблиця 2.4

Обсяги реалізованої малим бізнесом продукції у розрізі регіонів за 2021-2024 роки, млрд. грн.

Регіон	2021	2022	2023	2024
Захід	381,9	420,4	534,4	559,1
Південь	349,4	217,1	263,9	284,8
Схід	476,0	323,8	392,1	416,9
Центр	1369,0	1140,6	1478,4	1541,9
Україна	2576,4	2101,9	2668,9	2802,8

Джерело: складено автором на основі [34]

Обсяги реалізації товарів та послуг малими підприємствами на заході країни за підсумком 2024 року зріс на 46% порівняно з 2021 роком. У центральних областях зростання протягом цього періоду склало 13%.

На півдні та сході скорочення обсягів реалізованої продукції по відношенню до довоєнних показників відповідно становить 18% та 12%.

Загалом по країні зростання обсягу реалізованої малим бізнесом склало 9% у порівнянні з показником 2021 року.

Динаміка зміни кількості малих підприємств по регіонах зображена у табл. 2.5

Таблиця 2.5

Динаміка зміни кількості малих підприємств в регіональному розрізі за 2021-2024 роки

Регіон	2021	2022	2023	2024
Захід	61468	48003	56629	55227
Південь	56306	32020	39754	33730
Схід	65302	41305	48450	43515
Центр	169646	125319	148437	138549
Україна	352722	246647	293270	271021

Джерело: складено автором на основі [34]

Загальна кількість малих підприємств скоротилася з 352722 од. у 2021 році до 271021 од. станом на кінець 2024 року, у відносному значенні падіння склало 23%.

В регіональному розрізі показники падіння значно різняться. На заході кількість малих підприємств скоротилася усього на 10% на фоні фінансової нестабільності, нестачі робочої сили та відтоку населення – скорочення бази споживачів та працівників.

Падіння чисельності малих підприємств у центральних областях та м. Києві склало 18%, тоді як для східних та південних областей показники скорочення чисельності склали, відповідно - 33% та 40%.

У абсолютному значенні скорочення чисельності підприємств на сході та півдні протягом 2021-2024 рр. склало 44363 од. Це скорочення на 36% до - до 77245 од. від довоєнної кількості у 121608 од.

Результатом війни стало загальне скорочення зайнятості в країні внаслідок міграції населення, втрат від бойових дій, окупації територій, низької народжуваності та старіння населення [38].

У табл. 2.6 зображена динаміка зміни зайнятості на малих підприємствах по регіонах.

Таблиця 2.6

Динаміка чисельності зайнятих працівників на малих підприємствах по регіонах за 2021-2024 роки, осіб.

Регіон	2021	2022	2023	2024	Відхилення 2024-2021	Відносне відхилення 2024/2021
Захід	325628	291688	297543	301752	-23876	-7%
Південь	271291	187076	169699	162235	-109056	-40%
Схід	333636	237259	215536	208056	-125580	-38%
Центр	844630	713626	709171	702085	-142545	-17%
Україна	1775185	1429649	1391949	1374128	-401057	-23%

Джерело: складено автором на основі [34]

Спостерігається зменшення абсолютної чисельності зайнятих у малому підприємстві як на рівні усієї країни, так в розрізі окремих регіонів. Цей процес є частиною загальної тенденції на усьому ринку праці.

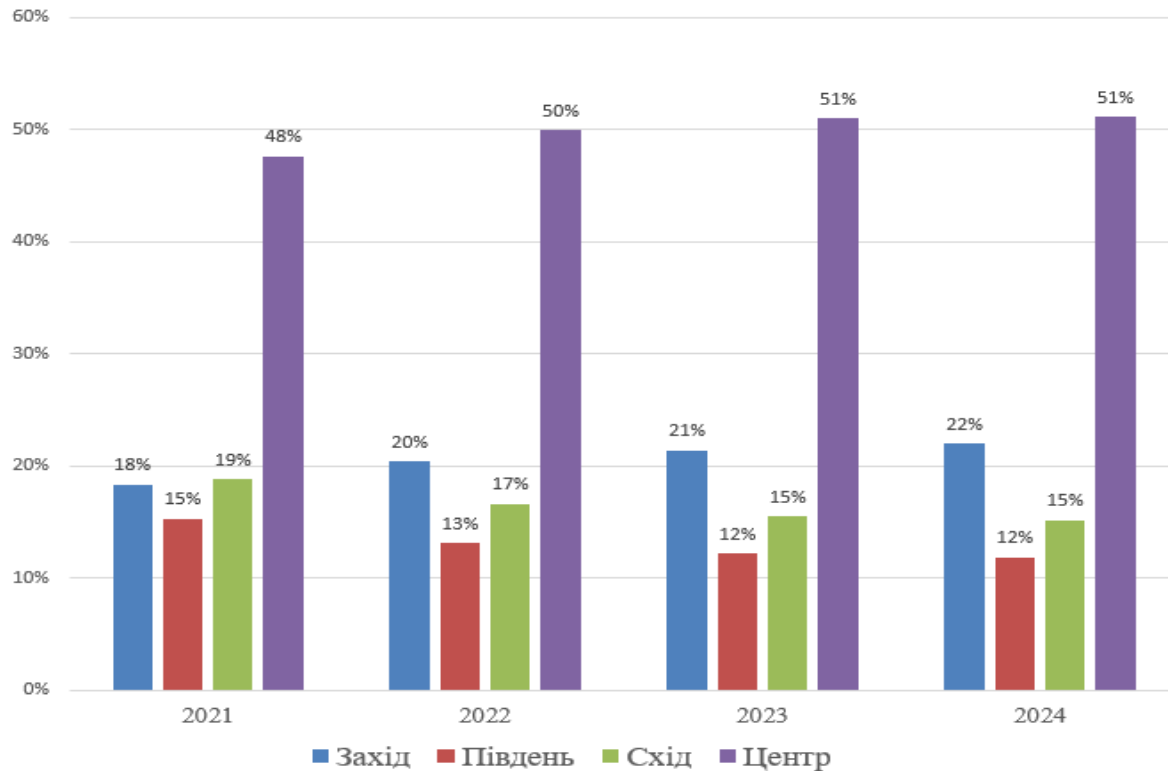
Можна спостерігати нерівномірність скорочення зайнятості в залежності від регіону. В західних областях скорочення склало 7%, в центрі – 17%, тоді як на півдня та сходу країни падіння склало 38-40%.

Це пояснюється тим, що схід та південь є основними локаціями бойових дій, тому вони сильніше страждають від негативних процесів, породжених війною.

Відтік населення, окупація, втрати від бойових дій спричинили зміни у структурі географічної концентрації зайнятості працівників.

Зміни у географічній концентрації зайнятості працівників на малих підприємствах можна побачити на рис. 2.4

Рис. 2.4. Географія концентрація зайнятості в малому бізнесі у відносному значенні

Джерело: складено автором на основі [34]

На долю західних областей приходить 22% зайнятих працівників малого бізнесу. Відсоток працівників малого бізнесу в центральних областях також зріс у відносному значенні до 51% від загальної кількості [34].

Лише 27% зайнятості малого бізнесу припадає на східні та південні області України порівняно з 34% за 2021 рік.

Динаміка відкриття/закриття ФОПів в регіональному розрізі за II квартал 2025 року доступна у додатку Б.

У підсумку, війна призвела до зменшенні кількості діючих підприємств, зменшенні зайнятості в економіці внаслідок міграції населення, окупації територій та втрат від бойових дій.

Проте, вплив війни на малий бізнес має асиметричний характер. Найбільші скорочення показників економічної діяльності малого бізнесу спостерігаються на півдні та сході країни.

2.3. Аналіз програм підтримки малого підприємництва в умовах війни

В умовах війни українське підприємництво стикається з великими перепонами для свого стабільного функціонування.

Руйнування інфраструктури, ускладнення ланцюгів постачання, необхідності переміщення підприємства до більш безпечних регіонів та зменшення чисельності робочої сили внаслідок втрат та міграції населення є чинниками нестачі фінансових ресурсів.

Суворі кредитна політика та збільшення витрат на страхування роблять складним залучення додаткових коштів для малих підприємств.

Задля підтримки підприємництва під час війни український уряд та міжнародні організації надають допомогу у різних формах, шляхом фінансової підтримки, податкових пільг, консультацій, програм з відновлення інфраструктури, а також грантових програм [39].

Фінансова допомога для підприємництва є одним з ключових інструментів фінансової стабілізації та розвитку економіки під час війни.

Прямі фінансові інструменти дозволяють бізнесу підтримувати та розширювати свою діяльність у нестабільному середовищі. Основними державними механізмами з підтримки малого бізнесу є наступні:

1. Надання послуг з впровадження еквайрингу без комісії державними банками підприємствам в безпекових цілях. Еквайринг без комісії стимулює безготівкові розрахунки, що підвищує безпеку бізнесу та споживачів.

2. Державна грантова програма «єРобота» була запущена в 2022 році та почала активно розвиватися у 2023 році. Грантова підтримка стосується кількох напрямів:

- грант на власну справу (до 250 тис.грн) для фізичних осіб, що бажають започаткувати власне підприємство – до 250 тис. грн. за умови створення щонайменше 1 робочого місця;
- грант на створення переробного підприємства – до 8 млн. за умови створення від 5 робочих місць; до 16 млн грн — у разі оновлення основних засобів виробництва, пошкоджених внаслідок збройної агресії РФ;
- гранти на розвиток садівництва – до 400 тис. грн за гектар для садів площею 1-25 га. Умовою є постійне працевлаштування для 6-10 робітників та 125-425 сезонних робітників (в залежності від культури та площі насаджень);
- грант для тепличного господарства – до 7 млн. грн за 2,4 га. Умова - 4 постійних та 10 сезонних робочих місць на 1 га площі модульної теплиці;
- гранти для ІТ-сектору та креативної індустрії – до 3.5 млн. грн. за умови створення від 3 робочих місць.

Станом на березень 2025 року було видано грантів на 12 млрд. грн. для майже 25 000 підприємців [42].

3. Програма «Доступні кредити 5-7-9%» стала одним з основних інструментів з підтримки бізнесу. Война була запущена в 2020 році для підтримки бізнесу у період пандемії COVID-19, однак її механізми були адаптовані для військового часу.

Вона спрямована на забезпечення малих та середніх підприємств фінансовими ресурсами для: підтримки ліквідності, збереження робочих місць, реалізації інвестиційних проєктів, для відновлення та розширення діяльності та переміщення виробничих потужностей.

Відповідно до Програми держава компенсує підприємству частину відсоткової ставки за кредитом [47].

Банк видає кредити за ринковою ставкою, тоді як держава покриває різницю цієї ставки з бюджету. Завдяки цьому підприємець в залежності від напрямку діяльності та категорії бізнесу отримує фінансування за ставкою 5, 7 або 9%. У програмі беруть участь 46 уповноважених банків.

Від початку 2025 року бізнес залучив майже 27 тис. кредитів на суму 79,9 млрд. грн. З початку дії програми у 2020 році до грудня 2025 року бізнес отримав 131,5 тис. кредитів на суму 446 млрд. грн. [43].

4. З початку війни було проведено податкову реформу. Закон України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 р. запровадив зміни щодо сплати єдиного податку.

Згідно закону, з 1 квітня 2022 до припинення/скасування дії військового стану надається право на користування спрощеної системи оподаткування 3 групі платників єдиного податку – фізичним особам-підприємцям та юридичним особам, у яких за підсумком календарного року обсяг доходів не перевищує 10 млрд. грн.

До цього обсяг обороту для 3 групи складав до 1167 мінімальних зарплат (станом на 01.01.2025 - 8 тис. грн). Крім того, ставка єдиного податку становить 2% від обороту без ПДВ, а не 3% з ПДВ або 5% без ПДВ у довоєнний час [49].

Призупинено дію вимоги про надання звітності з ПДВ по операціям з постачання продукції, постачання якої відбувається в митних межах України.

До 1 групи ФОП входить підприємці без найманих працівників, що займаються лише роздрібними продажами товарів чи наданням побутових послуг населенню.

До 2 групи ФОП належать суб'єкти, що надають послуги населенню або іншим платникам єдиного податку, займаються виробництвом, продажем товарів чи ресторанним бізнесом. Вони можуть мати до 10 працівників, а річний дохід не повинен перевищувати 834 розміри мінімальної зарплати.

1 та 2 група ФОП була звільнена від сплати єдиного податку. Проте, вже з 01.08.2023 ці групи перейшли на загальну спрощену систему, а 3 група ФОП втратила можливість бути платниками єдиного податку у 2% [45].

5. Закон також змінював порядок сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ) для ФОПів. Тимчасово, з 1 березня 2022 року до 1 січня 2025 року фізичні особи-підприємці та особи, що проводять незалежну професійну діяльність мали право не нараховувати, не обчислювати та не сплачувати ЄСВ за себе [44].

6. Національний банк України встановив граничні терміни розрахунків за операції з експортних товарів з 11.11.2023 на рівні 90 календарних днів.

Ці заходи спрямовані на поліпшення дисципліни дотримання суб'єктами граничних термінів розрахунків за зовнішньоекономічні операції та забезпечення повернення валютної виручки в встановлені граничні терміни розрахунків за окремі експортні операції.

Державні та міжнародні програми підтримки бізнесу наведені у таблиці 2.7

Таблиця 2.7

Державні та міжнародні програми з підтримки бізнесу за 2022-2025 роки

Програми	Напрями
Програми державної підтримки	Еквайринг без комісії
	Грантова програма «єРобота»: «Грант на сад», «Грант на теплицю», «Мінігрант на власну справу», «Грант на реалізацію стартапу, у тому числі в сфері ІТ», «Грант на переробне підприємство»
	«Доступні кредити 5-7-9%» для підприємств
	Єдиний податок в 2% без ПДВ
	Звільнення від сплати ЄСВ, штрафів, пені та перевірок по ЄСВ
	Підтримка експорту в умовах війни
Програми міжнародної підтримки	Ініціатива «EU4Business»
	Інвестиційна рамкова угода з ЄС «Ukraine Facility»
	Програма підтримки економічної стійкості України (ERP) від Mercy Corps
	Грантова програма від KSE Foundation «Talents for Ukraine»

Джерело: складено автором на основі [39, 40, 48]

Грантові програми від міжнародних організацій стали важливою складовою підтримки підприємництва в часи війни.

1. Програма «EU4Business», ініційована Євросоюзом, передбачає цілий комплекс спеціальних програм, орієнтованих на підприємства та на специфіку ведення їх підприємницької діяльності в Україні.

Програма «U4Business» (складається з 40+ підпрограм) націлена на укріплення малого та середнього бізнесу у країнах Східного партнерства, зокрема в Україні.

Підпрограми включають семінари, панельні дискусії, серії вебінарів і воркшопів для поглиблення бізнес-знань (наприклад доступ до міжнародних ринків, стандарти, сертифікація).

За результатом 2024 року в рамках програми було профінансовано 50 різноманітних проектів на загальну суму понад 302,2 млн євро, що принесло користь 14 860 малим і середнім підприємствам.

Сукупно, ці проекти створили близько 18 332 нових робочих місць та призвели до помітного збільшення загального обороту малих і середніх підприємств в Україні на 7% [46].

2. Інвестиційна рамкова угода з ЄС передбачає 50 млрд. євро допомоги в рамках програми «Ukraine Facility» з боку ЄС протягом 2024-2027 років, частина грошей спрямована на підтримку підприємництва.

Інвестиційний фонд в межах програми складає 6,97 млрд. євро. Інвестиції доступні для приватних та державних компаній. Фінансування доступне для інвесторів через ЄБРР, ЄІБ та інші міжнародні інституції [47].

3. Програма підтримки економічної стійкості України (ERP) від Mercy Corps.

Програма підтримки економічної стійкості України (ERP) від Mercy Corps (Корпус милосердя) затверджена задля допомоги населенню та підтримки малого та середнього бізнесу. В її межах можна отримати до 40 000 дол. допомоги.

Програма працює по двом географічним напрямам:

- індивідуальна грошова допомога для підтримки ініціатив мікробізнесу, що реалізовується на території Сумської, Дніпропетровської, Запорізької та Миколаївської областей;
- фінансова допомога для малого та середнього бізнесу, що постраждав від війни, що реалізовується на території м. Києва, Київської, Сумської, Харківської та Дніпропетровської областей.

4. Грантова програма від KSE Foundation «Talents for Ukraine» стартувала 3 листопада 2022 року. Програма орієнтована не на запуск бізнесів, а на інвестування в особистості.

У 2025 році особливу увагу приділяється STEM-напрямку (інженери, науковці, математики, біохіміки тощо). На цей напрям спрямовано близько 60% бюджету, 40% - до представників культури, громадянського сектору, креативу та бізнесу. У 2023 році відзначено 150 лауреатів, які отримали гранти в середньому по 5 000 дол. [50].

В умовах війни мале підприємництво в Україні зазнає суттєвих фінансових, інфраструктурних і кадрових втрат, що ускладнює його стабільне функціонування та доступ до кредитних ресурсів.

Державна допомога зосереджена на пільговому кредитуванні, грантових програмах («ЄРобота»), податкових послабленнях, спрощенні регуляторних вимог та підтримці експорту.

Міжнародні програми доповнюють державну підтримку, забезпечують фінансування, інвестиції, освітні можливості та розвиток людського капіталу.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Бар'єри для функціонування малого бізнесу під час війни

Пандемія COVID-19 та повномасштабні бойові дії значно погіршили зовнішнє середовище для функціонування підприємництва. З 2020 року та дотепер малий бізнес знаходиться у стані підвищеної вразливості в залежності від динаміки змін у макроекономічному середовищі.

Протягом цього періоду малий бізнес стикнувся з падінням доходів, зростанням кількості банкрутств, потребою проведення релокації до інших регіонів. Малі підприємства мають чимало перепон для підтримки своєї роботи та подальшого розвитку.

Ключові проблеми для функціонування та зростання малого бізнесу перелічені у таблиці 3.1

Таблиця 3.1

Ключові загрози для розвитку та функціонування малого бізнесу за 2022- 2025 роки

Війна та безпекові загрози	Обстріли, можливість руйнування інфраструктури та загибелі людей, потенційна потреба в евакуації
Нестача робочої сили	Відтік робітників закордон, втрати на війні, нестача кваліфікованої робочої сили
Проблеми у логістиці та постачанні	Ускладнення логістики постачання та збуту, пошкодження маршрутів, порушення внутрішніх та міжрегіональних економічних зв'язків
Фінансові-економічні проблеми	Втрата клієнтської бази, низький рівень платоспроможності населення, обмеження у кредитуванні, слабкий інтерес з боку інвесторів
Адміністративні бар'єри	Зростання тиску з регуляторних органів
Інфраструктурні та енергетичні обмеження	Нестача майданчиків для розміщення підприємств, нестача електроенергії внаслідок пошкодження енергосистеми

Джерело: узагальнено автором [51-53]

Війна є макроекономічним фактором, що робить функціонування підприємництва складним протягом останніх років.

Бойові дії роблять ситуацію в Україні невизначеною для внутрішніх, так і зовнішніх економічних суб'єктів. У стані стратегічної невизначеності достатньо складно очікувати великих обсягів інвестицій в українську економіку, яких буде достатньо не тільки для підтримки, але й активного зростання економічної активності.

Регулярні обстріли населених пунктів спричиняють загибель людей, руйнування інфраструктури та відтік людей у межах країни та повз неї – до країн ЄС. Станом на квітень 2025 року кількість українців закордоном перевищила 6,9 млн. осіб [54].

Наслідком еміграції, мобілізації, та втрат у бойових діях стало скорочення загальної кількості господарств та наявної робочої сили, що значною мірою ускладнює подальший розвиток обсягів виробництва продукції та зростання кількості підприємств.

Нестача кваліфікованих працівників також частково впливає на здатність ряду підприємств провести евакуацію до іншого регіону в точні строки, внаслідок необхідності демонтажу (монтажу) складного обладнання [52] Нехватка кваліфікованих працівників гостро відчувається у секторі виробництва та сервісного обслуговування.

Війна нанесла значний удар по сталій логістичній мережі країни, що стало одним з ключових структурних обмежень для роботи малого та середнього бізнесу.

В 2022 році значні території півдня та сходу країни були окуповані, що призвело до прямого розриву сталих економічних зв'язків як на міжрегіональному рівні, так і масштабах країни загалом.

Підприємства на вільній території втратили постачальників сировини та матеріалів, що були на окупованій території, це стосується і зворотного

процесу, адже чимало підприємств до повномасштабного вторгнення постачали сировину до споживачів на нині окупованій території.

Внаслідок обстрілів відбувається постійне ушкодження транспортної інфраструктури та паливної мережі, що робить процес доставки сировини та продукції довшим та дорожчим.

Окрім розриву усталених ланцюгів постачання, підприємства втратили значну бази споживачів. Крім значного відтоку населення закордон, частина залишилася на окупованій території та не є досяжною для українських підприємств.

Водночас, клієнтська база скоротилася не лише у чисельному вимірі. Відбулося її якісне зниження - падіння платоспроможності. Платоспроможність населення впала внаслідок бойових дій, що розірвали сталі економічні зв'язки – це стало фактором невизначеності, скорочення економічної діяльності та призвело до інфляції.

Падіння платоспроможності знижує купівельну спроможність, а отже зменшує обсяги реалізації продукції малими підприємствами. У результаті відбувається зниження рівню ринкового розвитку.

Для малих підприємств найбільш актуальною є проблема нестачі обігових коштів та зниження попиту на власну продукцію з боку населення, тоді як для середніх та великих підприємств більш актуальними є показники постачання сировини та матеріалів, безпеки виробничого процесу [53].

Брак фінансів є одним з найгостріших чинників для малого бізнесу. Причинами цього є збереження великих відсоткових ставок з боку НБУ, зростання обсягу вимог до застави та невелика кількість грантових програм.

Хоча держава запустила програми «Доступні кредити 5-7-9%» та гранти по «єРобота», проте лише 10% малих підприємств скористалися ними через жорсткі кваліфікаційні умови та обмежені бюджети.

Результатом цього є відсутність грошей на оновлення обладнання та введення інновацій. Фінансування обмежується короткостроковими

оборотними кредитами або власними коштами, що ускладнює розробку стратегії та реалізацію довгострокових планів розвитку.

Необхідність постійної адаптації законодавства до змін у зовнішньому середовищі призводить до регулярних змін у законодавстві, нових нормативів та процедур.

Підприємства змушені адаптуватися до правил, які не завжди узгоджені. Це є наслідком відсутності належної координації між різними органами державної влади, результатом чого є складність та повільність процесу отримання дозволу, ліцензії або гранту.

Період з 2022-2023 рр. характеризувався певною лібералізацією та спрощенням регуляторних вимог та адміністративних бар'єрів задля зниження тиску в екстрений період, проте вже у 2024-2025 рр. спостерігається чисельне зростання перевірок, посилення податкового тиску та бюрократизації усіх процесів [51]

Це призводить до зниження довіри, небажання малих підприємств виходити із «сірої зони» та їх подальше знаходження в тіньовій економіці.

Також, значною перепорою для малих підприємств є інфраструктурний фактор. Внаслідок окупації значних районів сходу та півдня та значне зростання безпекових ризиків в прифронтових областях багато підприємств були змушені проводити релокацію до центральних та західних областей країни.

Водночас, на нових місцях малий бізнес стикається з додатковими обмеженнями. Наприклад, наявним є питання нестача складських та виробничих майданчиків для розміщення переміщених підприємств. Частково відсутня соціальна інфраструктура для певної частини працівників, що ускладнює закріплення робочої сили, а також обмежені можливості швидкого підключення до інженерної мережі для забезпечення функціонування підприємства.

Постійні системні удари по енергосистемі та розподільчій мережі значно ускладнюють подачу електроенергії, водо- та теплопостачання до підприємств протягом тривалого періоду часу, внаслідок чого вони змушені працювати в режимі в умовах перебоїв.

Сукупна дія зазначених факторів зумовлює зниження продуктивності робочої сили, зростання собівартості виробленої продукції та обмежує довгострокове планування для малого бізнесу, що ускладнює повне відновлення та подальший розвиток галузі [51].

Малий бізнес залишається значним рушієм економіки під час війни, що надає їй необхідної гнучкості та тим самим підвищує її стійкість.

Однак, воєнні дії та сукупність факторів породжених війною роблять положення малих підприємств на ринку нестабільним, обмежують можливості по відновленню та розвитку малого бізнесу.

Попри наявність державних та іноземних програм з допомоги та підтримки малого бізнесу, ці програми мають обмежений вплив через суворі кваліфікаційні вимоги, нестачу фінансування та надмірне регулювання з боку державних інститутів, незважаючи на певне спрощення в перші роки війни.

3.2. Іноземний досвід підтримки малих підприємств у воєнний час

Після завершення Другої світової війни Японія опинилася у ситуації глибокої економічної кризи, що супроводжувалася зруйнованою або значно пошкодженою інфраструктурою, різким скороченням промислового виробництва та припиненням діяльності значної кількості підприємств.

Державна стратегія спрямувалася на швидке відновлення економіки, її важливим компонентом було стимулювання малого підприємництва.

Ключовою інституційною ланкою у реалізації стратегії підтримки став створений у 1951 році Японський банк розвитку, що відповідав за

забезпечення малих та середніх підприємств пільговим кредитуванням, насамперед у виробничих та інноваційних сферах [57].

Було запроваджено систему податкових стимулів, орієнтованих на повторне інвестування прибутків, створення робочих місць введення інновацій та експортну направленість. Це знизило фінансове навантаження та сприяло підвищенню конкурентоспроможності малого бізнесу.

Важливу роль зіграли програми професійної підготовки, що забезпечили підготовку кваліфікованих кадрів у адміністративному, фінансовому та технологічному секторах.

Координація державної політики з підтримки малого підприємництва здійснювалася створеною в 1948 році Агенцією з розвитку малого та середнього бізнесу, що мала на меті забезпечення системної підтримки малих підприємств для їх інтеграції у національну й глобальну економіку.

Післявоєнна Європа зіткнулася з численними проблемами: від масштабного руйнування інфраструктури, різкого скорочення промислового виробництва, нестачі ресурсів та дефіциту робочої сили.

Економічне відновлення вимагало проведення комплексних та структурних реформ, важливою складовою яких була підтримка та стимулювання малого бізнесу.

Відбудова європейської економіки на перших порах відбувалася в рамках Європейської програми відновлення (ERP), також відомої як План Маршалла. Ця програма діяла у період 1948-1952 рр. та охопила 16 країн.

В рамках Плану Маршалла передбачалося широке застосування фінансових інструментів для підтримки малого підприємництва.

Одним з головних засобів було надання доступних грантів та кредитів. Ці засоби використовувалися для придбання обладнання, відновлення інфраструктури та впровадження інновацій [57].

Для стимулювання діяльності малих підприємств країни-учасниці ERP впроваджували податкові пільги та послаблювали регуляцію. Наприклад, було

зменшено ставки податку на прибуток для малих підприємств, спрощено ліцензування та процес реєстрації нових бізнесів.

Важливою частиною Плану Маршалла було інвестування у відновленні пошкодженої або зруйнованої інфраструктури та розвиток освіти. Ця комбінація дозволила розвивати логістику та наладити стабільний потік робочої сили, що збільшило продуктивність малого бізнесу.

Поєднання фінансового інструментарію, податкових стимулів, разом із інституційною підтримкою надало можливість малому бізнесу не лише відродитися, але й стати значим драйвером економічного зростання у післявоєнній Європі.

Досвід Японії та реалізації Плану Маршалла в країнах західної Європи підтвердив значення малого бізнесу для пришвидшення розвитку економіки в умовах масштабного воєнного руйнування.

Достатньо важливим цікавим є сучасний досвід з підтримки малого бізнесу під час бойових дій та військового стану.

Особливо цікавим у цьому аспекті є досвід Ізраїлю. Ця країна багато десятиліть у стані постійної політичної напруги та нестабільності.

7 жовтня 2023 року в країні почалася війна. Ізраїль був атакований кількома терористичними групами одразу. В країні було введено воєнний стан та почався призов.

Це призвело до зниження показників економічної діяльності, крім того, коли власники малих підприємств були задіяні у бойових діях, їх відсутність значно відобразилася на фінансовій життєдіяльності їх підприємств [55].

Оскільки, малі підприємства складали 97% від загальної кількості, генерували третину валової доданої вартості та 49% зайнятості припадало на малі підприємства та самозайнятих фізичних осіб-підприємців.

Держава була змушена швидко реагувати та розгорнула цілий комплекс заходів щодо стабілізації та підтримки малого бізнесу.

Відповідальність за підтримку малого бізнесу була покладена на різноманітні установи: Податкову службу, Міністерство фінансів, Міністерство економіки, Банк Ізраїлю, Агентство з розвитку малого та середнього бізнесу, а також спеціальні фонди допомоги резервістам.

Один з ключових інструментів стала система компенсацій втрачених доходів від Податкової служби. В перші 6 тижнів було створено та відкрито електронну систему для подання заявок, результатом є виплата більше ніж 12 млрд. шекелів до середини 2024 року.

Підтримка резервістів та їх сімей відбувалась через спеціальний Фонд допомоги. Вона супроводжувалась зафіксованим утриманням податку за ставкою в 25%, механізм повернення перетриманого податку дозволяв отримати баланс у подальшому річному звіті. Це дозволило підтримати сім'ї резервістів та їх бізнес у нестабільний час.

Своєчасний обмін даними між армією та Податковою службою тільки посприяв адресній допомозі підприємців на службі [56].

Підтримка малого та мікробізнесу з боку Банку Ізраїлю у період з листопада 2023 до лютого 2024 включала у себе пільгове кредитування.

За час діяльності програми пільгового кредитування було використано 44% загального обсягу грошей, на долю мікробізнесу припало приблизно 9% від усього кредитування.

Діяльність Агентства з розвитку малого бізнесу була пов'язана з наданням консультаційних та супровідних послуг для підприємців, наприклад в допомозі у підготовці кредитних заявок або використанні державних програм.

Окрім прямих програм з фінансової підтримки та компенсацій, важливим елементом державної підтримки стали податкові пільги та зменшення фіскального навантаження на бізнес.

В період активних бойових дій відбувалося активне застосування відтермінування податкових зобов'язань, спрощені процедури звітності та

спеціальні компенсаційні механізми, в межах яких враховувалися витрати підприємств на оренду та муніципальні податки.

Підприємства, що припинили або перемістилися у інші регіони, частково компенсували втрату доходів через механізми оборотних компенсацій, що включали непряме покриття витрат на сплату податків.

Проте, держава не скасувала певні податки повністю, наприклад податок на нерухомість – *Arnona* [56].

Бізнесу надали можливість обирати між різними форматами компенсацій в залежності від фінансового стану та характеру збитків.

Подібний підхід дозволив зберегти стабільність місцевих бюджетів і надав малому бізнесу інструменти адаптації до кризових умов. Проте, він вимагав від підприємців активної участі у виборі оптимального механізму та додаткової взаємодії з державними органами.

Управління системою економічної підтримки підприємництва здійснювалося шляхом залучення ключових державних інституцій: Міністерства фінансів, Міністерства економіки, Податкової служби, Банку Ізраїлю та Агентства з розвитку малого та середнього бізнесу.

Завдяки цій багаторівневості, система дозволила швидко запустити різні інструменти підтримки, адаптовані до специфічних груп підприємців (зокрема резервістів, евакуйованих бізнесів, самозайнятих осіб), проте поставила необхідність постійної міжвідомчою взаємодії та обміну даними [56].

Найбільш ефективні заходи для підтримки малого бізнесу, які є невід’ємною частиною іноземного досвіду відображено у таблиці 3.2

Таблиця 3.2

Основні напрями та інструменти підтримки малого бізнесу в іноземному досвіді (Японія, країни західної Європи, Ізраїль)

Напрямок підтримки	Інструменти
Фінансова підтримка	Надання кредитів, грантові програми, часткова компенсація втрати доходів, оборотні компенсації, фінанси для закупівлі обладнання та інновацій
Податкова підтримка	Надання пільг, зниження ставок податку на прибуток, спрощення процедур з надання звітності, можливість відтермінування сплати, компенсація муніципальних податків, стимули для експортерів
Підтримка резервістів та їхніх сімей	Фонди для допомоги резервістам, фіксоване утримання податку з можливістю повернення, компенсації по адресам
Інституційна підтримка	Координована діяльність багатьох державних відомств з підтримки малих підприємств
Консультаційна та супровідна підтримка	Підготовка кредитних заявок, допомога у використанні державних програм
Інфраструктурна підтримка	Відновлення транспортної та логістичної інфраструктури, створення нових маршрутів та майданчиків
Регуляторна підтримка	Спрощення ліцензії та реєстрації нових підприємств, дерегуляція бізнес-процесів, зниження регулювання
Освітня підтримка	Програми навчання та підвищення кваліфікації для підприємців та працівників
Підтримка інновацій	Фінансування нових технологій, модернізації виробництва, програми розвитку науково-дослідних робіт
Адаптація до кризових умов	Можливість вибору механізму компенсації в залежності від характеру збитків, підтримка переміщених підприємств, інтеграція даних між державними органами для адресної допомоги

Джерело: складено автором на основі [56-57]

Досвід Японії, післявоєнної Європи та Ізраїлю показує ефективність скоординованої та системної підтримки малого бізнесу для сприяння загального економічному зростанню.

3.3. Шляхи щодо вдосконалення державної політики підтримки малого підприємництва

В контексті тривалих бойових дій політика підтримки малих підприємців набуває для держави стратегічного значення не лише як засіб для стабілізації економічної ситуації, але й умова для забезпечення соціальної стійкості та зайнятості населення.

Запропоновані заходи перелічені у рисунку 3.1

Рис. 3.1. Напрями вдосконалення державної політики підтримки малого підприємництва

З огляду на виявлені фінансові, інституційні та інфраструктурні обмеження для роботи малого бізнесу, актуальним є питання переходу від фрагментарної політики підтримки до моделі державного втручання, що буде більш системною та узгодженою.

Першочерговим для удосконалення державної політики з підтримки малих підприємців є посилення інституційної координації. Наявність значної кількості державних програм, що реалізуються різними органами влади та фінансовими інституціями без взаємозв'язку призводить до ускладнення

доступу підприємців до допомоги та знижує загальний результат від реалізації управлінських рішень.

Доцільною пропозицією є створення єдиного координаційного центру або підсилення ролі вже наявного профільного органу із закріпленням за ним функцій із узгодження програм, обміну даними та моніторингу результатів.

Це дозволяє зменшити дублювання інструментів, провести уніфікацію критеріїв доступу та збільшити прозорість системи підтримки.

Другим важливим напрямом є вдосконалення фінансових механізмів підтримки, зокрема у забезпечення доступу малого бізнесу до ліквідних засобів.

Пільгове кредитування та грантові програми довели свою актуальність у воєнний період, однак вони потребують подальшого адаптування до реальних можливостей малих підприємств.

Відповіддю має бути ширше застосування різноманітних фінансових інструментів в залежності від ознак: розміру бізнесу, сфери діяльності та регіонального розташування.

Пріоритетом у підтримці мікропідприємств та самозайнятих осіб має бути спрощення доступу до грантових програм та короткострокових інструментів підтримки оборотного капіталу, тоді як для малих підприємств оптимальним є поєднання кредитних і грантових механізмів з більш тривалим часовим горизонтом.

Необхідно приділити увагу податковим та регуляторним інструментам підтримки малого підприємництва. Воєнний досвід засвідчив ефективність тимчасових податкових послаблень і спрощення процедур звітності як засобу зниження навантаження на бізнес у кризових умовах.

Подальше вдосконалення діючої політики з оподаткування повинно бути побудованим слідуванні принципам передбачуваності та стабільності правил – це є особливо важливим для малих підприємств з обмеженими адміністративними ресурсами.

Необхідно запровадити чітко визначені перехідні періоди при зміні податкового режиму, а також зробити частішим застосування механізмів для відтермінування податкових зобов'язань у разі суттєвих порушень в господарській діяльності внаслідок бойових дій.

Важливим напрямом для вдосконалення є зниження адміністративних перепон та цифровізація процедур з доступу до підтримки. Наявні інструменти допомоги часто не використовуються малими підприємствами внаслідок складності їх процедур, надмірні вимоги до супровідної документації та необхідність залучення посередників.

Розвиток єдиних цифрових платформ подання заявок, автоматизація перевірки даних з інтеграцією баз даних державних органів дозволить підприємцям скоротити витрати у часі та при проведенні транзакцій. Результатом цього буде зменшенню можливості нерівного доступу до державної допомоги та підвищить адресність підтримки.

Увага держави має бути сконцентрована на підтримці переміщених підприємств та відновлення інфраструктури для забезпечення умов діяльності. Переміщення підприємств супроводжується додатковими витратами, адже постає необхідність пошуку майданчиків для виробництва, підключення до інженерних мереж та адаптації робочої сили.

Доцільним є розвиток програм підтримки, орієнтованих на створення індустріальних і логістичних майданчиків для розміщення малого бізнесу, а також надання цільової допомоги для швидкого відновлення виробничих процесів у нових регіонах.

Окремої уваги потребує розвиток консультаційної та інформаційної підтримки підприємців. Наявність фінансових ресурсів не завжди гарантує їх ефективне використання без належного супроводу.

Для сприяння стійкості малого бізнесу варто розширити доступ до консультацій з питань фінансового планування, підготовки заявок на кредити та гранти, а також адаптації бізнес-моделей до умов воєнної економіки.

Необхідною є орієнтація цих послуг на практичні потреби підприємців та активне використання дистанційних форматів взаємодії.

Загалом, удосконалення державної політики підтримки малого підприємництва має базуватися на поєднанні фінансового, податкового та інституційного інструментаріїв.

Формування більш узгодженої та гнучкої системи підтримки дозволяє пом'якшити негативний вплив воєнних чинників на діяльність малого бізнесу та створити передумови для його поступового відновлення та розвитку у післявоєнний період.

Малий бізнес у цьому контексті розглядається не тільки як об'єкт державної допомоги, проте і як активний учасник економічної адаптації та відновлення країни.

ВИСНОВКИ

За підсумком проведеної роботи було розглянуто сутність поняття «малий бізнес», досліджено різницю між поняттями «бізнес» та «підприємство». Було проаналізовано ознаки малих підприємств, їх функції та загальну роль у національній економіці. Економічне значення малого бізнесу є доволі суттєвим, малі підприємства роблять економіку більш гнучкою та адаптивною, а також перешкоджають монополізації. Вони відіграють значну соціальну роль, оскільки створюють робочі місця для населення, надають можливості ініціативним людям та формують прошарок середнього класу, сприяючи соціальній стабільності.

Було досліджено комплекс нормативно-правових документів, що формують єдину систему регулювання підприємницької діяльності в Україні. Загальні засади державної стратегії закріплені на рівні Конституції, законодавчі норми формуються в узгодженні з конституційними засадами. Крім того, було ухвалено низку законодавчих актів та постанов тимчасового характеру для регулювання підприємницької діяльності у військовий час.

Проаналізовано та узагальнено державний інструментарій, що застосовується державою для регулювання та підтримки підприємницької діяльності. Інструментарій складається з різних груп засобів, що мають певну функціональну направленість.

За підсумком проведеного аналізу було виявлено значну трансформацію сектору малого бізнесу під впливом війни та її супутніх наслідків, позиції малого бізнесу та його продукції на вітчизняному ринку, зайнятість на малих підприємства в макроекономічному масштабі та структурні зміни по галузях. Малий бізнес зберігає міцні позиції по більшості галузей, проте у деяких фіксується значне скорочення, як у абсолютних, так й відносних значеннях.

Було виявлено зміни позицій малих підприємств в регіональному розрізі. Війна значно змістила географію концентрації економічної діяльності

в бік західних та центральних областей, на долю півдня та сходу країни припадає менше третини реалізованої продукції та зайнятості.

Досліджено державні та міжнародні програми з підтримки та стимулювання підприємницької діяльності малих господарств. Державні програми сконцентровані як на прямій допомозі, так і загальному спрощенні ведення діяльності для підприємців. Міжнародні інструменти представлені грантовими програми та інвестиціями, що доповнюють державну підтримку.

Було визначено основні проблеми та перепони, що знижують ефективність державної підтримки малого бізнесу та не дозволяють малому підприємству розвиватися повною мірою. До них належать безпекові загрози, нестача робочої сили, надмірна бюрократія, проблеми з інфраструктурою.

Узагальнено іноземні практики з підтримки малого бізнесу у воєнний та післявоєнний час, що можуть бути цікавими та ефективними в контексті підтримки української економіки.

За результатом усього дослідження, можна констатувати, що малий бізнес відіграє суттєву роль у структурі національної економіки та його стан є важливим індикатором загального стану економічної ситуації. Підтримка малого підприємництва є важливим пріоритетом для держави для підтримки гнучкості економіки, забезпечення соціальної стабільності та середнього класу.

Було запропоновано ряд заходів щодо вдосконалення державної політики з підтримки розвитку вітчизняного підприємства з урахуванням вже наявних перепон та проблем. Для покращення державної підтримки малого підприємництва потрібна більша координація зусиль різних органів, адаптація програм підтримки до потреб підприємств, створення стабільного та передбачуваного середовища, консультації, спрощення процедур та підтримка інфраструктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. І. В. Гонтарева. Підприємництво : підручник / Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. – 392 с.
2. В. О. Козловський. Основи підприємництва : навчальний посібник. У 2-х частинах. Частина І. Видання 2-ге, переробл. та доповн. / Вінниця : 2013. – 122 с.
3. Основи підприємницької діяльності : підручник / за редакцією д.е.н., проф. В. М. Марченко. – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. Вид-во «Політехніка», 2022. – 515 с.
4. Економіка і бізнес: підручник / за ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника, д.е.н., проф. О. І. Карінцевої. Суми: Університетська книга, 2021. 316 с.
5. Ануфрієва О. Л., Пальчевська Т. Г., Лагоцька Г. М. Підприємницька діяльність. Навчальний посібник. / За науковою ред. О. Л. Ануфрієвої/ – Івано-Франківськ, «Лілея-НВ», – 2014. – 304 с.
6. Колот В. М., Щербина О. В. Підприємництво: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисципліни. — К.: КНЕУ, 2003. — 160 с.
7. Основи підприємництва: Підручник / [Біляк Т.О., Бірюченко С.Ю., Бужимська К.О., та ін.] ; під заг. ред. Н.В. Валінкевич. – Житомир : ЖДТУ, 2019. – 493 с.
8. Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» : від 09.01.2025 р. № 4196-IX. Верховна Рада України. URL: <https://lnk.ua/PeRlvGKNY> (дата звернення: 10.09.2025)
9. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» : від 16.07.1999 р. № 996-XIV. Верховна Рада України. URL: <https://lnk.ua/J4ZPKaZVE> (дата звернення: 10.09.2025)
10. Черняєва О.В., Гриненко А.Ю. Сутність і значення малого підприємництва у світовій економіці. Східна Європа: економіка, бізнес та

управління. 2017. № 3(08). URL: http://www.easterneurope-bbm.in.ua/journal/8_2017/08.pdf (дата звернення: 27.08.2025)

11. Степаненко О. І. Малий бізнес в складі суб'єктів підприємницької діяльності, його місце і роль в економіці України / Степаненко О. І. // Модернізація економіки: теоретичні засади та практика реалізації : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23 січ. 2021 р.) / Східноукр. ін-т економіки та упр. – Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2021. – С. 129–134.

12. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З.С. Варналій. – 4-те вид., стер. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2008. – 302с.

13. Сейсебаєва Н. Г. Нормативно-правове забезпечення підприємницької діяльності та обліку : курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 071 «Облік і оподаткування» освітньо-професійної програми «Облік і аудит» Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 192 с.

14. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://lnk.ua/R4aMawn4J> (дата звернення: 10.08.2025)

15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 11.08.2025)

16. Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» : від 09.01.2025 р. № 4196-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-IX> (дата звернення: 11.08.2025)

17. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 11.08.2025)

18. Орлова К. Є. Управління бізнесом : підручник [Електронне видання] / К. Є. Орлова. – Житомир : Державний університет «Житомирська політехніка», 2019. – 319 с.

19. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» : від 15.05.2003 р. № 755-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення: 11.08.2025)

20. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» : від 02.03.2015 р. № 222-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (дата звернення: 11.08.2025)

21. Закон України «Про господарські товариства» : від 19.09.1991 р. № 1576-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (дата звернення: 12.08.2025)

22. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» : від 06.02.2018 р. № 2275-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19> (дата звернення: 12.08.2025)

23. Квак С.А. (2024). Нормативно-правове регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. URL: <https://doi.org/10.37634/efp.2024.12.6> (дата звернення: 14.08.2025)

24. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» : від 18.03.2022 р. № 314. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF> (дата звернення: 16.08.2025)

25. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» : від 06.03.2022 р. № 209. Кабінет Міністрів України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF> (дата звернення: 16.08.2025)

26. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству» : від 12.05.2022 р. № 2255-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2255-IX> (дата звернення: 17.08.2025)

27. Румянцева Г.В. Державне регулювання та інвестування економіки (1-й модуль) : конспект лекцій / О. І. Котикова. – Миколаїв : СПД, 2018. – 194 с.

28. Сенишин О. С. Державне регулювання економіки : навч. посібник / О. С. Сенишин, М. О. Горинь, О. О. Кундицький. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. – 334 с.

30. Основи підприємництва: Підручник / [Біляк Т.О., Бірюченко С.Ю., Бужимська К.О., та ін.] ; під заг. ред. Н.В. Валінкевич. – Житомир : ЖДТУ, 2019. – 493 с.

31. Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»: від 01 лип. 2014 р. № 1555-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18> (дата звернення: 05.09.2025)

32. Космірак А.В. Інструменти державної політики для підтримки та сприяння розвитку бізнеса в Україні. № 11(53) (2024): Наукові інновації та передові технології. Серія «Управління та адміністрування». URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12\(40\)-110-121](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)-110-121) (дата звернення: 12.09.2025)

33. Крисько Ж. Роль підприємництва в економічному розвитку країни. *Економічний аналіз*. 2022. Т. 32, № 4. URL: <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.015> (дата звернення: 20.09.2025)

34. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

35. Державний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> (дата звернення: 05.10.2025)
36. Васюта В., Лобас В., Зубко О. Сучасні проблеми розвитку малого підприємництва в Україні. Галицький економічний вісник. 2024. Том 87. № 2. С. 207-213. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.02.207 (дата звернення: 10.10.2025)
37. Оцінка впливу війна на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2024 рік, 86 ст.
38. Горбань, С., Біленко, О., & Трубнік, Т. (2023). Вплив міграційних процесів на економіку України. *Економіка та суспільство*, (49). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-26> (дата звернення: 15.10.2025)
39. Стешенко, О. Д., & Мозговий, Є. В. (2024). Грантове фінансування як запорука стабільності бізнесу. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*, (8). URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12725693> (дата звернення: 16.10.2025)
40. Намлієва, Н. (2023). Особливості підприємницької діяльності в умовах воєнного стану в Україні. *Сталий розвиток економіки*, (2(47)), 150-157. URL: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2023-47-22> (дата звернення: 18.10.2025)
41. Омеляненко, В. А., & Коблянська, І. І. (2025). Європейські інструменти підтримки бізнесу: програми розвитку, партнерські платформи та інституційний супровід. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*, (17). URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15265044> (дата звернення: 19.10.2025)
42. «Робота: 12 млрд грн інвестувала держава в розвиток малого й середнього бізнесу через гранти [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу: <https://h7.cl/1gfv8> (дата звернення: 19.10.2025)

43. «Доступні кредити 5-7-9%»: щотижнева статистика [Електронний ресурс] // Урядовий портал – Режим доступу: <https://lnk.ua/x4LX0b94n> (дата звернення: 20.10.2025)

44. Про Державний бюджет України на 2025 рік: Закон України № 4059-IX від 19.11.2024 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20> (дата звернення: 22.10.2025)

45. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України № 3219-IX від 30.06.2023 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-20> (дата звернення: 28.11.2025)

46. Офіційний сайт EU4Business [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eu4business.eu/> (дата звернення: 23.10.2025)

47. Офіційний сайт Ukraine Facility [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lnk.ua/RVdKMMRe3> (дата звернення: 25.10.2025)

48. Білик Р.Р., Іким А.В., Кіцак М.М. Роль державної та міжнародної підтримки малого бізнесу у стійкості та відновленні економіки України. *Scientific Journal of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University Economics*, (2), 3–8. URL: <https://doi.org/10.32782/ecovis/2024-2-1> (дата звернення: 27.10.2025)

49. Мельник, Т. Ю. (2022). Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*, (2(100), 3–11. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-2\(100\)-3-11](https://doi.org/10.26642/ema-2022-2(100)-3-11) (дата звернення: 28.10.2025)

50. Офіційний сайт Talents for Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://150.foundation.kse.ua/> (дата звернення: 02.11.2025)

51. Блага, Н. (2025). Проблеми розвитку малого бізнесу в умовах невизначеності. *Економіка та суспільство*, (79). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-79-147> (дата звернення: 12.11.25)

52. Коробка, С. В. (2023). Особливості релокації малого підприємництва в умовах війни. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, (7). URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-04-14> (дата звернення: 17.11.25)

53. Харченко Р. В. Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. *Бізнес Інформ*. 2022. №8. С. 81–87. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-8-81-87> (дата звернення: 25.11.25)

54. Національний банк України. Макроекономічний та монетарний огляд : червень 2025. Київ URL: <https://surl.lt/racdiq> (дата звернення: 01.12.25)

55. A. Schein (19 Nov 2024): The effects of the Gaza War on Israel's economy: one year on, Israel Affairs, URL: <https://doi.org/10.1080/13537121.2024.2422157> (дата звернення: 02.12.2025)

56. State Comptroller of Israel (July 2025). Economic Assistance to Small Businesses in the Initial Months of the Swords of Iron War. URL: <https://lnk.ua/geqKWqKN5> (дата звернення: 06.12.2025)

57. Розум О.О. (2024). Зарубіжний досвід економічного стимулювання післявоєнного розвитку суб'єктів малого підприємництва: перспективні практики для України. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.20.218> (дата звернення 15.12.25)

58. Малий бізнес: від рекордних закриттів до стабілізації у другому кварталі 2025 р. [Електронний ресурс]. Офіційний сайт YC.Market – Режим доступу: <https://lnk.ua/J4ZPrawVE> (дата звернення: 04.12.2025)

59. Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках [Електронний ресурс] // Урядовий портал – Режим доступу: <https://surl.li/opewvo> (дата звернення: 04.12.2025)

ДОДАТКИ

Додаток А

**Основні види економічної діяльності підприємств в Україні відповідно
КВЕД-2010.**

Вид діяльності	Код за КВЕД-2010/Code NACE. Rev.2
Сільське, лісове та рибне господарство	A
Промисловість	B+C+D+E
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	B
Переробна промисловість	C
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	D
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	E
Будівництво	F
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H
Тимчасове розміщування й організація харчування	I
Інформація та телекомунікації	J
Фінансова та страхова діяльність	K
Операції з нерухомим майном	L
Професійна, наукова та технічна діяльність	M
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N
Освіта	P
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R
Надання інших видів послуг	S

Джерело: складено на основі [36]

Додаток Б

Рис. 1. Регіональна статистика відкриття та закриття ФОПів у II кварталі 2025 р.

11 648/7 143 - кількість ФОПів, що зареєструвалися у I кварталі 2025 року/
кількість ФОПів, що припинили діяльність у I кварталі 2025 р.

Дані: ЄДР
Аналітика: YC.Market

YC MARKET

Джерело: [59]